

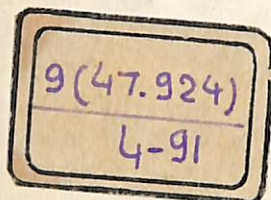
4669

Հոկտեմբերյան X-ամյակի առթիվ

ՄՈՒՍՏԱՖԱ ԿՈՒԼԻՅԵՎ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ
ԹՇՆԱՄԻՆԵՐԸ
ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ИСТОРИИ
Академии Наук
СССР



ԱԴՐԳԵՏՀՐԱՏ.

Բազու. — 1927

19 AUG 2011 1928 N162
24 JAN 2006

U
Ua2392
9(47.924)

4-91

9 (47924) 329

φ —

Պրոկտորները բոլոր յերկրների, միացե՛ք:

ՄՈՒՍՏԱՖԱ ԿՈՒԼԻՅԵՎ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ
ԹՇՆԱՄԻՆԵՐԸ
ԱԴՐԲԵԶԱՆՈՒՄ

ИНСТИТУТ
БОСТОНСКИХ
Академии Наук
СССР



22-52182

ԱԴՐՊԵՏՆՐԱՏ.

Բազու. — 1927

9(47-924) Закупка
4-91 Закупка
размещение Услуг

[illegible]

59152.66

ժամանակի սամանապիակ լինելը յեկ բանվոր ու գյուղացի քանկագին բերեցողների ուշադրությանն առաջարկող բռնությունի չափը հնարավորություն չեն տվել ինձ մանրամասն կանգ առնելու Ադրբեջանի աշխատավորների պայքարի մեջ յեղած փոփոխությունների վրա՝ իրենց դասակարգային բռնամիտների դեմ: Յես փորձել եմ հնարավորության չափ համառոտ բնութագրել Հոկտեմբերի բռնամիտներին՝ նրանց ֆաղափական ծրագրների, գործունեության յեկ յեղությունների հիման վրա:

Ոգտվել եմ հետևյալ նյութերից.—«Իսսիմալ» լեվ
«Ազերբայջան» քերթերի 1919—20 րվերի համարները ու
Հեղափոխության Թանկադրամում լեղած հախկին մուսա-
վարական միլիտանների գործերը: Քաղվածքներն արված
են այդ գործերից:

1917 թվի փետրվար ամսին հեղափոխական շարժման ճնշման տակ ընկավ ռուսական կայսրության փթած շենքը: Ցարական ինքնակալության վրա հաղթանակ տարան պրոլետարիատն ու գյուղացիության առաջավոր խավերը՝ բուրժուազիայի մասնակցությամբ, վորը համոզվել էր ցարական իշխանության անգործունեյության և բթության մեջ: Ոգտվելով այդ հաղթանակից՝ բււրժուազիան հեռացնում է ցարին և Ռուսաստանի կառավարության գլուխ կանգնում: Սակայն ռուսական անընդունակ ու անվճռական բուրժուազիան յերկար՝ չկարողացավ մնալ կառավարության գլուխ: Նա չկարողացավ վոչ հաց տալ քաղցած ազգաբնակչությանը և վոչ ել վերջ տալ մաշող յերկարատև պատերազմին: Սակայն ռուսական հեղափոխությունը տվել է այն, ինչով նա խիստ տարբերվում է Արևմտյան Յեվրոպայի հեղափոխություններից: Նա հեղափոխական այնպիսի մասսաներ է տվել, վորոնք պատրաստ են յեղել ինքնուրույն կերպով դուրս գալու: Նա ստեղծել է բանվորների, զինվորների և գյուղացիների խորհուրդներ—այնպիսի շորգաններ, վորոնք անհամեմատ ավելի դեմոկրատական են, քան բոլոր նախկին որդանները: այնպիսի որդաններ, վորոնք հնարավորություն են տալիս դաստիարակել ու լուսավորել բանվորական, զինվորական և գյուղացիական իրավագուրկ մասսաներին ու տանել նրանց իրենց հետևից: (Լենին հատոր XX, մաս II):

Յեւ ահա այս հեղափոխական մասսաները Հոկտեմբերին վճռական հարված են տալիս բուրժուազիային, ցրում նրա կառավարությունը և միանգամ ընդմիշտ վերջ տալիս հին կարգերին: Այդ պայքարում հաղթություն տարած պրոլետարիատը վորոշ նպատա-

կի ե ձգտել—վոչնչացնել ճշուժմը, անհավասարությունը, վոչնչացնել պետութիւնը, վորպես «կազմակերպւած բռնութիւն» և կապիտալիստական հասարակարգը դարձնել սոցիալիստական: Ապագայում ամեն մի պետականութեան վոչնչացումը նախապատրաստելու և բուրժուալիայի ամեն մի ընդդիմադրութիւնը բռնի կերպով ճնշելու համար՝ պրոլետարիատը հայտարարում է յուր դասակարգի դիկտատուրան և խորհրդային հանրապետութիւն կազմակերպում:

խորհրդային իշխանութիւնը վորպես մասսայական կազմակերպութիւն այն դասակարգերի, վորոնք հալածվել են կապիտալիստների կողմից, վորոնք բուրժուական-դեմոկրատական յերկրներում որենքով իրավահավասար են յեղել, բայց իսկպպես հեռացված են յեղել քաղաքական կյանքից,—ահա այդ մասսաներին խորհրդային իշխանութիւնը քաշել է դեպի պետական շինարարութիւնը և հալածված ազգաբնակչության ամենահետամնաց խավերին մասնակից արել այդ շինարարութիւնը:

խորհրդային իշխանութիւնը հողը տվել է գյուղացիներին, բուրժուազիայից ֆաբրիկներն ու գործարանները խլելով՝ եքսպրոպրիացիայի է յենթարկել նրան, կազմակերպել է յուր Կարմիր Բանակը՝ հեղափոխութեան շահերը պաշտպանելու համար և հաստատ քայլերով սկսել հասարակական կյանքի նոր շենք կառուցել:

Հոկտեմբերի հեղափոխական հրդեհի արշալույսը լուսավորել է նախկին ռուսական կայսրութեան բոլոր հեռավոր խուլ անկյունները և նոր կյանքի կոչել ազգաբնակչության ճնշված մասսաներին: Ամենուրեք գյուղացին սկսում է զգալ, վոր խորհրդային իշխանութիւնը չքավորների իշխանութիւնն է, վոր միայն այդ իշխանութիւնը կարող է նրան ազատել կալվածատերերի լծից և վոր միայն նա կարող է տանել իրեն դեպի լուսավոր կյանք: Ֆաբրիկ-գործարանային

քաղաքների ապստամբած բանվորների վորոտալից հարվածների արձագանքը լսվում է բոլոր խուլ գյուղերում:

Դրա հետ միաժամանակ Հոկտեմբերի ամենուրեք վողոգած ալիքները սարսափեցնում են ծայրերիկրների ազգութիւնների բուրժուազիային և ստիպում նրան շտապ կերպով կազմակերպելու յուր ուժերը, պատրաստվել հեղափոխական ալիքների տարածման առաջն առնելու և նրան հակահեղափոխական հարված տալու: Հոկտեմբերի հեղափոխական հովերը Բազլի պրոլետարիատի միջոցով հասնում են և Թուրք գյուղացուն:

Ադրբեջանի կապիտալիստները, խաները, բեկերը և նրանց համախոհ ես-երները, մենշևիկներն ու դաշնակները վոչ մի միջոցի առաջ կանգ չառնելով, ամեն կերպ աշխատում են իրենցից հեռու պահել Հոկտեմբերի ալիքները: Դրա համար նրանք ոգնութեան են դիմում իմպերիալիստական Անգլիային, սուլթանի զորքերին, ուժեղացնում են շովինիզմը և ազգամիջյան թշնամութիւնը, սրել են հրի մատնում Ադրբեջանի գյուղերը, և այլն, և այլն:

Ադրբեջանի կապիտալիստների, կալվածատերերի, մուսավաթիստների, չաշնակների և ես-երների կողմից Բազլի պրոլետարիատի ու Թուրք գյուղացիութեան դեմ մղած պայքարի ամբողջ պատմութիւնը լի է ստորութեամբ, կեղծիքով, դավաճանութեամբ և այդ լերդվյալ ռեակցիոներների ու հակահեղափոխականների ստերով: Բավական է բերել մի քանի փաստեր ու դոկումենտներ, վորոնք նկարագրում են մոտ անցյալի պատկերը—խանական բռնակալութեան, ինքնիշխանութեան և հալածանքի անիծյալ որերի սարսափները:

Դեպքեր Բազլում

Համառոտ կերպով թվենք այն դեպքերը, վոր տեղի են ունեցել Ադրբեջանում մուսավաթական կառա-

վարութեան կազմվելուց առաջ: Փետրվարյան հեղափոխութիւնն ից անմիջապէս հետո Բազմի պրոլետարիատը կազմակերպելով յուր մարտական որդանը—Բանվորական Պատգամավորների Նորհուրդը, կատարի դասակարգային պայքար ե սկսում յուր թշնամիներին—նաւթիւնարեւոյնների խորհրդի դեմ: Բանվորական խորհրդում ղեկավարութիւնը բոլշեկիյան Ֆրակցիայի ձեռքում եր գտնվում, չնայած վոր նա թվով շատ քիչ եր: Մասանների ճնշման տակ համաձայնողական կուսակցութիւնները ստիպված եին գնալու բոլշեկիյան Ֆրակցիայի հետեւից և յենթարկվելու նրա տակտիկական գծին: Նոյեմբեր ամսին հասարակական կազմակերպութիւնների գործադիր կոմիտեն ցրվում ե և իշխանութիւնն անցնում ե խորհուրդներին: Սակայն դրանից անմիջապէս հետո սկսվում ե թուրք և հայ բուրժուազիայի պրոպոկացիոն գործունեւթիւնը: Հայ բուրժուազիան ոգտվելով այն հանգամանքից, վոր Բազմում կենտրոնացել եին հայկական ղինվորական մասեր, դաշնակների ղեկավարութեամբ կազմակերպում ե ազգային զորամասեր: Ադրբեջանի բեկերն ու խանութպանները նույնպէս շուտով ստեղծում են իրենց ազգային զորամասերը և նրանց ղինում Ֆրոնտից վերադարձող զորքերից խլած զենքերով: Բուրժուազիան այդ յերկու ուժերի ընդհարում ե առաջացնում և ըսկսում ազգային կոտորած: Բանվորական խորհրդի և նրա ղեկավար բոլշեկիյան կուսակցութեան ջանքերի շնորհիվ ազգային պայքարը ռայոնները չի անցնում և կարճ ժամանակում լիկվիդացիայի ե յենթարկվում: Ապագայում ազգային պայքարի առաջն առնելու և պրոլետարիատի ուժերը բուրժուազիայի դեմ դասակարգային պայքարի հանելու համար խորհուրդները իրենց կազմից ժողկոմխորհ են կազմում (Մոֆլարկոմ) և փաստապէս ամրապնդում իշխանութիւնը խորհուրդներին անցնելու: Սակայն բանվորների և գյուղացիների թշնամիները քնած չեին: Անգլիական իմպե-

րիալիստները ձգտում եին գրավելու Բազմի նաւթային հարուստ ռայոնը և դրա համար ոգտադործում եին ես-երներին, մենշեկիկների և դաշնակների ցույց տված ծառայութիւնը: Ադրբեջանի բեկերը ոգնութեան են կանչում տաճկական զենեքաւորին. դաշնակները, ես-երներն ու մենշեկիկները ոգտվելով պարենաւորման դժվարութիւններից, արշավանք են սկսում բոլշեկիկների դեմ. ագիտացիա են անում անգլիացիներին հրավիրելու համար, և խորհրդում ձայների չնչին մեծամասնութեամբ նրանց հաջողվում ե համապատասխան բանաձե հանել: Ահա թե ինչ ե ասել այս մասին ընկ. Լենինը 1918 թվի հունիսի 29-ին Նորհրդային Ռուսաստանի Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեյի նիստում. —«Յերեկ տեղեկութիւն ե ստացվել, վոր Բազմում անգլո—ֆրանսիական իմպերիալիստները հաջողութիւն են ունեցել: Նրանց հաջողվել ե Բազմի խորհրդում 30 ձայնով մեծամասնութիւն ստանալ բոլշեկիկների և այն ձախ ես-երների դեմ, վորոնց թիվը դժբախտաբար շատ քիչ ե և վորոնք չեն հետեւ Մոսկվայի ձախ ես-երների զգվելի ավանտյուրային ու դավաճանութեանը, այլ հավատարիմ են մնացել խորհրդային իշխանութեանը՝ իմպերիալիզմի և պատերազմի դեմ»: (Լենին հատոր XV, յերես 392):

Ահա այսպէս են դավաճանել ես-երները, մենշեկիկներն ու դաշնակները Բազմի պրոլետարիատին և աջակցել, ինչպէս ասել ե Լենինը՝ «Իմպերիալիստների հաջողութիւններին Բազմում»:

Տաճկական զենեքաւորներն ել ոգտվելով բեկերի հրավերից, իրենց զորամասերն ուղարկում են դեպի Բազմ և մտադրվում են Ադրբեջանի իրենց կալվածքը դարձնելու:

Վրացական դավաճան մենշեկիկները տաճկական զորամասերը բաց են թողնում իրենց յերկրով: Այդպիսով, ուրեմն, Բազմի Կոմունան ընկնում ե թշնամական ուժերի խաչաձե կրակի տակ և անգլիական իմ-

պերիալիստների, տաճկական զեներալների, դաշնակ-
ների, ես-երների, մենշևիկների ու բեկերի հարվածնե-
րից հուլիսի վերջին ընկնում ե:

Բայց դրանից հետո ես-երներն ավելի մեծ ստո-
րություն են գործում. Անդրկասպյան յերկրում ան-
գլիացիների աջակցությամբ գնդակահարում են Բագ-
վի 26 կոմիսարներին, դրանց մեջ նաև բանվոր դասա-
կարգի այնպիսի առաջնորդների, ինչպիսիք են ընկ.
ընկ. Շահումյանը, Ալյոշա Զափարիձեն, Ազիզբեկովը և
ուրիշները:

Ահա թե ինչպես են դավաճանել մենշևիկները,
ես-երներն ու դաշնակները աշխատավորներին և նրանց
առաջնորդներին ու կատարելով իմպերիալիստների
ցուցմունքները, դառնել նրանց ագենտներն ու լակեյ-
ները:

Այս անգամ մենք կցանկանայինք բացատրապես
լուսաբանել այն փաստերն ու դոկումենտները, վոր վե-
րաբերում են Ադրբեջանում մուսավաթիստների ու իտ-
տիհադիստների գործունեությունը, բուրժուազիայի և
կալվածատերերի այդ ներկայացուցիչների գործունե-
ությունը, վորոնք Բագվի կոմունան ջախջախելուց հե-
տո փորձում եին կառավարել Ադրբեջանը:

Բեկերն ու կալվածատերերը ստեղծում են
հանրապետություն՝ իրենց ունեցվածքը պահ-
պանելու համար

«Ազգերի ինքնորոշում», «Ադրբեջանի ազատու-
թյուն» և «Ինքնուրույնություն» խոսքերի տակ ծածկ-
վելով, բուրժուազիան և բուրժուական ինտելիգեն-
ցիան աշխատում են Ադրբեջանի և Հոկտեմբերյան հե-
ղափոխության մեջ չինական պարիսպ ստեղծել: «Ազա-
տություն», «գեմոկրատիա» և «Ինքնուրույնություն»
— դրանք այն շղարշն են, վորի հետև նրանք հաճախ
շատ անհաջող կերպով եին ծածկում իրենց միակ ձգտ-

տումը—այն ե՝ պահպանել իրենց իրավունքները, ու-
նեցվածքը և կապիտալները:

Ահա թե ինչ ե ասել այդ մասին Վ. Ի. Լենինը.—
«Լիբերալ բուրժուազիան ընդհանրապես և լիբերալ
բուրժուական ինտելիգենցիան մասնավորապես՝ չեն
կարող ազատություն և որինականություն չձգտել, վո-
րովհետև առանց այդ բանի բուրժուազիայի տիրապե-
տությունը լիովին ու ապահովված չէ: Սակայն բուր-
ժուազիան մասսաների շարժումից ավելի ե վախենում,
քան ռեակցիայից. դրա համար ել լիբերալիզմը չափա-
դանց թույլ ե քաղաքականություն մեջ. դրա համար
ել լիբերալներն իրենց քաղաքականություն մեջ առաջ
են բերում անվերջ յերկդիմություն, սուտ, կեղծիք,
վախկոտ արարքներ. նրանք սկսում են խոսել դեմո-
կրատիզմի մասին, վորպեսզի մասսաներին իրենց կող-
մը գրավեն, և միևնույն ժամանակ նրանք խորապես
թշնամի են լինում հենց այդ մասսաների շարժմանը,
վախենում են նրանց նախաձեռնությունից. նրանք
ձևեր են գործ դնում «յերկինքը գրոհով վերցնելու»—
ինչպես արտահայտվել ե Մարքսը անցյալ դարու Ֆեյ-
րպայի բանվորական շարժումներից մեկի նկատմամբ»:
(Լենին, հատոր XX, մաս 1, յերես 358):

Իտտիհադիստների կուսակցությունը, վոր ավելի
ռեակցիոն ու լիբե ե, և միաժամանակ ավելի աշկարա,
ուղղակի հայտարարում եր. «Կովկասյան ժողովուրդների
առանձնացման միակ դրդապատճառը, մեր խորին հա-
մոզմունքով, յեղել ե ինքնապահպանության զգացմուն-
քը և ուրիշ վոչինչ, (այսինքն՝ խաների ու բեկերի
կյանքի և ունեցվածքի պաշտպանությունը. Մ. Կ.)
(«Իտտիհադ» թերթ, 1919 թ. № 2):

Իսկ ռւր մնացին Ադրբեջանի «Ինքնուրույնու-
թյան» մասին այն գեղեցիկ խոսքերը. ռւր մնացին ազ-
գային «զաղափարները»! Յեվ ինչքան ստոր են հնչում
մուսավաթիստների ու իտտիհադիստների բերնում «ա-
զատություն» և «գեմոկրատիա» խոսքերը, վոր բացա-

ռապես խաների և բեկերի շահերին են ծառայում: Միայն ամենավերջին ապուշները կարող են հավատալ այդ կեղծավորներին ու նրանց խոսքերին և ֆրազներին: «Իտտիհադիստները» այդ մասին հայտարարել են 1919 թվի մարտ ամսին, յերբ Ռուսաստանի ռեակցիան դեռ համոզված էր, վոր հաղթելու է. իսկ մուսավաթիստներն ու իտտիհադիստները միշտ պատրաստ էին համաձայնության գալու նրանց հետ:

Պառլամենտի կազմը

1918 թվի նոյեմբեր ամսին ազգային ժողովը վորոշում է ստեղծել պառլամենտ, իսկ նույն թվի դեկտեմբեր ամսին պառլամենտը արդեն ստեղծվում և սկսում է աշխատել:

Այդ «բարձրագույն» և «դեմոկրատական» հիմնարկության ընտրությունները կայացել են պրիստավների և զավառապետների անմիջական ղեկավարությամբ, վորոնք մտրակի և մահակի միջոցով լիովին ապահովել են այդ ընտրությունների անհրաժեշտ «ազատությունը»: Այդ ժամանակվա բոլոր դեմոկրատական ու լիբերալ թերթերը լի են փաստերով ու դոկումենտներով այն խայտառակությունների ու բռնությունների մասին, վոր տեղի էին ունենում ընտրությունների ժամանակ ազգաբնակչության վրա: Բերենք թեկուզ հենց մի փաստ, վոր հրատարակված է յեղել ամենառեակցիոն «Իտտիհադ» թերթում. «Գյոզլայից գրում են, վոր այնտեղ կայացել է պառլամենտի անդամի ընտրություն և ընտրությունների ժամանակ տեղական ազմինիստրացիան ճնշում է պործադրել: Ընտրությունների ժամանակ նախագահել է հաշտարար դատավոր մի բեկ, վորն և ընտրվել է պառլամենտի անդամ»: («Իտտիհադ» № 4, յերես 4): Այդպիսի փաստեր համարյա թե նույնքան են, վորքան և պառլամենտի անդամներ:

Նման «դեմոկրատական» ընտրությունների հետևանքով պառլամենտն ունեցել է հետևյալ կազմը.— մուսավաթիստներ—38 հոգի, իտտիհադիստներ—13, եհրարիստներ—7, սոցիալիստներ—12 (մեկը կոմունիստ, իսկ մյուսները համաձայնողականներ), անկուսակցականներ—6, «ձախ անկուսակցական»—1 (բանից դուրս է գալիս, վոր այդպիսիներն ել կան), «սլավյանո-ռուսական հասարակության» ֆրակցիայի անդամներ—4 հոգի, ազգային փոքրամասնությունների» ֆրակցիայի անդամներ—4, «հայկական ֆրակցիայի» անդամներ—4, և 7 դաշնակ:

Ահա այն պառլամենտը, վորն Ադրբեջանին «ազատություն և ինքնուրույնություն» պիտի տար: Բայց դա դեռ բոլորը չէ: Պառլամենտի հետևել կանգնած իրենց կամքն են թելադրում դժբախտ ու հալածված Ադրբեջանի բախտը վորոշող ֆինանսական տուգներն ու ֆեոդալները: Այդ զաղտնիքը դժվար մոմենտին բաց է անում պորտֆելներն անարգար կերպով բաժանելուց վիրավորված «Իտտիհադը»: Ահա թե ինչ է գրված յեղել այդ թերթի № 17-ում. «Մուսավաթ կուսակցությունը վճռել է վերջնականապես «դեմոկրատանալ» և յուր բոլոր կապերը կտրել բուրժուաների, կապիտալիստների, ունեւորների, խաների ու բեկերի հետ. այդ ցույց տալու համար նա միացել է Ասադուլլաևի (հայտնի միլլիոներ), Ահմեդով յեղբայրների (խոշոր առևտրականներ ու արդյունաբերողներ), Սան-խոյսկու (ֆեոդալ), Աղա Աշուրովի (դոչի) հետ, և այլն և այլն»:

Ահա Ադրբեջանի «իսկական» «հոգատարների» և պաշտպանների» անունները: Մուսավաթիստները պառլամենտի անդամների մեծամասնություն կազմելով, անբաժան կառավարում էին Ադրբեջանը. նրանք յերբեմն քլոկ էին կազմում «սոցիալիստ»—համաձայնողականների, յերբեմն ել իտտիհադիստների հետ: Ավելորդ չեք լինի ավելի մոտ ծանոթանալ այդ կուսակցության

նպատակներին, անելիքներին, նրա ծրագրին ու գործունեությունը:

Մուսավաթ

1917 թվին Մուսավաթի առաջին կուսակցական համագումարում ընդունվում է կուսակցության ծրագիրը: 1919 թվին հերթական համագումարում ծրագրի մեջ մի քանի փոփոխություններ են մտցրվում, վոր կապված են Ադրբեջանը ինքնուրույն հայտարարելու հետ: Իսկ ինչ ծրագիր ունի կուսակցությունը: Հակահեղափոխական լիքերալ բուրժուազիան միշտ կարողացել է գեղեցիկ ժեստեր անել, «ազատության» մասին քաղցր ճառեր ասել, իր կուրծքը ծեծել, և յերդվել հայրենիքի «հավատարիմ» լինելու մեջ և այլն: Նա յուր ծրագիրն էլ հարստացրել է գեղեցիկ ֆրազներով, բարձրահնչուն լոզունգներով, մաքսիմալ պահանջներով: Ահա թե ինչ է ասել Լենինը այդ մասին. — «Կուլտ բուրժուան միշտ խրախուսում է այն բուրժուային, վորը «բավական դեմոկրատական» ծրագիր է առաջ քաշում՝ մասսաների աչքերին թող փչելու համար, վորպեսզի զինաթափի նեղափոխականներին և ինքը լիզալ ճանապարհի վրա կանգնի» (Լենին, XX հատոր, I մաս, յերես 227):

Ադրբեջանի կապիտալիստներն ու ֆեոդալները ավելի առատաձեռն դուրս յեկան. նրանք վոչինչ «չըխնայեցին» հայրենիքի համար: Ահա նրանց ծրագրի մի քանի ավելի դեմոկրատական կետերը. 1) խոսքի, խղճի, մամուլի, միությունների, ժողովների ազատություն, 2) ընդհանուր, հավասար դադտնի, ուղղակի և համեմատական քվեարկություն, 3) 20 տարեկանի հասած քաղաքացիների իրավունք՝ մասնակցելու ընտրություններին, առանց սեռի, ազգության և կրոնի խըտություն, 4) քաղաքացիների իրավունք՝ իրենց հանդմունքներն ու տեսակետները տարածելու համար,

5) դոնիակ ժողովներ հրավիրելու իրավունք, 6) անձի անձեռնմխելիություն... և ընդհանրապես բոլոր «իրավունքները»... շատ լավ կլիներ, յեթե աղմինխտրացիայի «գործունյա մասնակցությամբ» «իրականանային» այդ «իրավունքները». այն ժամանակ աղպանակչություն համար առանձին դժվարություններ չէին լինի: Բայց հենց վոր բանը հասնում է ունեցվածքային իրավունքներին, Ադրբեջանի կալվածատերերի շահերին, այն ժամանակ «Մուսավաթը» չցանկանալով վիրավորել ֆեոդալներին, «արդարացի» կերպով վորոշում է. — «գյուղացիներին բաժանած հողերի նախկին տերերի ֆեոսները ծածկելու համար վարձատրություն է տըրվում հատուկ ֆոնդից, վոր կազմվում է ունևոր դասակարգի պրոգրեսսիվ տուրքից»: Հենց դրա համար էլ գոյություն ունի պետական գանձարանը, վոր ժողովրդին թայանի և կալվածատերերին պարգևներ տա, նպաստելով նրանց փարթամությանն ու դատարկապորտությունը:

Դե ինչ արած. հենց «Մուսավաթն» էլ մի հակահեղափոխական կուսակցություն է, վորպեսզի պաշտպանի կալվածատերերի շահերը... բայց բանը մենակ դրանում չե... իդուր չե Լենինը ասել, թե «մի յերդվիր նրանով, վոր դու թղթի վրա գրել ես սահմանադրության, ընդհանուր ընտրական իրավունքի, կոալիցիայի ազատության, ազգերի իրավահավասարության մասին և այլն. այդ խոսքերը, գրող անգամ չարժեն, ցույց տուր ինձ քո գործերը»: (Լենին, հատոր XX, մաս I, յերես 373):

Ահա հենց այդ գործերն են մերկացնում Մուսավաթի «դեմոկրատական ծրագրի» ամբողջ կեղծությունը, վորպես ոեակցիոն ֆեոդոլական — բուրժուական կուսակցության, վորը գործնականում միջնադարյան կարգեր ու բարքեր է պաշտպանում և բռնության ու հալածանքի ամենադաժան ոեժիմ հաստատում:

Մուսավաթական իշխանության առաջին դեկրետը

Իշխանությունը գլուխ անցնելով, Ադրբեջանի ֆեոդալներն անմիջապես իրանց վրայից վերցնում են զեմոկրատական, դեմակները: Առաջին հերթին ահա թե ինչ են սկսում անել մուսավաթիստները.— խոշոր հարված հասցնել գյուղացիներին՝ միանգամ ընդմիջող խաչ դնելով հողային հարցի վրա, հեղափոխական շարժման պատճառով բեկերին հասած ֆեոդալները հետ տալ: Դեռ մինիստրական բազկաթոռները վրա ինչպես հարկավորն է չնստած (Ադրբեջանի ինքնուրույնությունը հայտարարվել է 1918 թվի մայիսի 28-ին), դեռ հեղափոխական վորոտի արձագանքները չդադարած, դուրս է գալիս մուսավաթական կառավարությունը անհղ հրամանը, վորը գրոյի է հավասարեցնում գյուղացիության ձեռք բերած ամենաչնչին նվաճումները: Ահա թե ինչ են ասում կառավարության վորոշումները (1918 թվի հունիսի 22-ին).— 1) Անդրկովկասի սեյմի կողմից ընդունած հողային ռեֆորմի որենքի լրացործումը դադարեցնել մինչև հիմնադիր ժողով հրավիրելը, 2) մինչ այժմ թե պետական և թե մասնատիրական խրված հողերը վերադարձնել, 3) մոտ ապագայում զեկուցում ներկայացնել հողային կոմիտեները վերակազմելու կամ վերացնելու մասին, 4) զեկուցում ներկայացնել հետ գնման վճարների մասին: Ահա թե ինչպես է հոգացել բուրժուական—կալվաճատիրական իշխանությունը «դեմոկրատիայի, ազատության և հավասարության» մասին, ահա թե ինչպես է նա վերջ դրել հեղափոխության ամենաչնչին նշաններին և հաստատուն կերպով հայտարարել իր ժառանգական, կալվաճատիրական իրավունքների մասին:

Ագրարային շարժումը

Ի պատասխան ֆեոդալների այդ խիստ հարվածին, ամբողջ Ադրբեջանում ագրարային շարժման լայն

ալիք է անցնում: Գյանջայի նահանգապետը 1918 թվի նոյեմբեր ամսին գրում է նորին գերագնացություն մինիստրին, թե «ագրարային շարժման հողի վրա առաջացող հուզումների առաջն առնելու համար իմ կարծիքով խիստ անհրաժեշտ է հենց այժմ իսկ Ձեզամ և Թաուզ կայարաններում ունենալ անհրաժեշտ քանակությունը զինվորական ուժեր»:

Ձաքաթալայի նահանգապետը ևս խնդրում է իր մոտ ուղարկել առնվազը մի բատալյոն կարգապահ ադրբեջանյան կամ տաճկական զորք, անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք առնելու համար,— ահա թե ինչ է ասվում նրա գաղտնի տեղեկագրի մեջ:

Իսկ Ղազախից գրում են. «Գավառի գյուղական աղզաբնակչության տրամադրությունը անհանգիստ է և իշխանությունները չեն թարկվելու հակումներ են յերվում «(Արխիվ № 130, գաղտնի գրագրություն):

Գյանջայի գավառապետը յեռանդուն կերպով պայքարում է բեկերին հասած ֆեոդալները հետ տալու մասին կառավարության հրամանը կատարելու համար, և հենց այդ նպատակի համար էլ նա բեկերի համագումար է հրավիրում: Սակայն նրան չի հաջողվում այդ անել, վորովհետև «նա չի կարողանում յերաշխավորել համագումարի անդամների ապահովությունը»:

Նման տեղեկություններ գալիս են համարյա բոլոր գավառներից:

Իշխանության հեղինակավորությունը յեկ կարգը գավառներում

Ադրբեջանի չունեոր գյուղացիությունը, վորն արդեն լսել էր Ադրբեջանի և Ռուսաստանի քաղաքներից հեղափոխական շարժման մասին՝ բուրժուական կալվաճատիրական իշխանությունը կազմակերպելու հենց առաջին իսկ որվանից բացասական վերաբերմունք է ցույց տալիս նրան: Չունեոր գյուղացիությունը



նը հանձնես այդ այսպես կոչված շվեդներին և ղոչինքների ազգային կառավարություն՝ տեսնում ե յուր դասակարգային անհաշտ թշնամիներին: Մասսաները բնագործներն զգում եին նրանց «դեմոկրատական» լուղունդների ստույգությունը, իշխանություն անդորությունը, նրա ազահությունը և ծախվածությունը: Այդ բանին նպաստում եր մանավանդ նրա չինովնիկական ամբողջ ապարատը: Գյուղացիները հրաժարվում են ասկերներ տալուց, հարկեր վճարելուց և իշխանություն ներկայացուցիչներին լսելուց: Բերենք, որինակ, մի քանի փաստեր:—Գյանջայի տեղական իշխանությունը հայտնում ե մինիստրին, թե «ազգաբնակչությունը հրաժարվում ե ասկերներ տալուց, թագցնում ե դեգերադներին, և այդ հողի վրա արդեն սպանություններ են տեղի ունենում» և այլն: Ղուբայի նահանգապետը գանգատվում ե, թե «Ռուստավի շրջանի գյուղացիները միանգամայն հրաժարվում են հարկեր և նորակոչներ տալուց, և վոր դրա մեջ մեղավոր ե պառլամենտի անդամ մի ինչ վոր եֆենդի, վորը խոստացել ե վորոշ վարձատրությունը գյուղացիներին ազատել հարկերից ու պարտականություններից»:

Նույնու գավառում ամբողջ ժամանակ գործում ե ինչ վոր խոշոր շայկա, իսկ գյուղերում իրար հետևից ապստամբություններ են լինում և սպառնում են քաղաքը վերցնել ու վրեժ լուծել տեղական իշխանությունների: Լենքորանի գավառի մի քանի շրջաններ մինչև «մուսավաթի» վերջին որերը չեն յենթարկվել խան-բեկական իշխանությանը: Իսկ Ջաքաթալայի շրջանը ամբողջովին բռնված եր «ավազակներով»: «Ջաքաթալայի շրջանի ազգաբնակչությունը,—գրում ե պարոն նահանգապետը,—միշտ ել (?) աչքի ե ընկել ընդհանրապես անպարտաճանաչությանը: Թալաններ, կողոպուտներ, իշխանությունը չսելու դեպքեր և դիմադրություններ, կարգը խանգարելու հաճախակի դեպքեր,—այս բոլորը այս գավառի հատկանիշ կողմերն եին կազմում»: Ահա

թե ինչպիսի «ավազակներ» ու «մարդասպաններ» ե ներկայացնում Ջաքաթալայի գյուղացիներին «նորին գերեզանցությունը»:

Այս բոլորից հետո ել Ադրբեջանի գյուղերն ու քաղաքները տերրորի են յենթարկվում տաճկական չավունների ու ավանտյուրիստների — Ադրբեջանի այդ «ազատարարների» կողմից: Զիվանշիրի գավառից «նորին գերազանցությունը» գրում են, թե տաճկական չավուններ Ի—բեյը և Կ—բեյը հակառակադարական քաղաքականություն են տանում, կազմակերպում են վոճրագործ տարրերին, իրենց ոգտին ազգաբնակչության վրա հարկեր են դնում, տերրորի յենթարկում նրան և այլն:

Այդ ժամանակ ամբողջ Ադրբեջանում ժողովրդի այդպիսի «բարերարներ» և «փրկիչներ» չափազանց շատ կային:

Զինվորիկների յեւ իշխանության ծախվածությունը

Ադրբեջանը յուր կյանքում յերբեք չեւ տեսել չինովնիկների այդպիսի քմահաճույք, կաշառակերություն, չինովնիկական թալան, ինչպես մուսավաթիստների անփառունակ տիրապետության ժամանակ եր: Ցարական չինովնիկներին արարքները նրանց առաջ նսեմանում են: Աշակերտները իրենց ուսուցիչներից ավելի «ընդունակ» դուրս յեկան: Նրանց վոճրագործություններն ու գործունեությունը հիշեցնում են միայն ցարական սատրապների ժամանակները, վորոնց անսահման հիմարությունները, քմահաճույքը և ծախվածությունը չափազանց հաջող կերպով նկարագրել ե անցյալ դարու մեծ դրամատուրգ Մ. Ֆ. Ախունդովը:

Բերենք մի քանի փաստեր: Զիվանշիրից գրում են, թե հաշտարար միջնորդներն ու ուսուցիչները ոռճիկ են ստանում և իրենց համար ման են գալիս. դրա

համար ել բոլոր հիմնարկություններն ու դպրոցները փակ են:

Մինիստրը զանգատվում է նահանգապետին, թե պրիստավները վոյ մի գործ չեն կատարում, թե նրանք նույնիսկ առանց թուղթը կարդալու իրանց ստորագրություն են դնում:

Նահանգապետը ուղղակի չի իմանում թե ինչ ա-
նի. ահա թե ինչ է ասում նա. «Յեա չեմ հերքում այն
փաստը, վոր զեղծումներ գոյություն ունեն. դրա պատ-
ճառն այն է, վոր քիչ թվով ծառայողների մեծ մասը
զաղափարից հեռու մարդիկ են, վորոնցից չի կարելի
պահանջել միջին վորակի չինոֆիլիկ հատկություններ»...
Պատասխանատու պաշտոններ գրավելու արժանի մար-
դիկ շատ քիչ կան! Բայց գլխավորն այն է, վոր հենց
կառավարության գլուխ կանգնած արժանի մարդիկ ել
չկան: Պառլամենտի անդամները, մինիստրները, նա-
հանգապետները հենց իրանք են կաշառք վերցնում և
ուրիշներին ել իրավունք են տալիս վերցնելու: Զիաթ-
խանովի նման գողին, ավազակին, վոր թալանել է ամ-
բողջ Շամախի քաղաքը, դեսպան են նշանակում Պարս-
կաստանում: Ղուբայի պետ գող, ավազակ Ուան-Ուոյ-
սկին հենց իրա՝ մինիստր-նախագահի ազգականն է:

Բազմի նահանգապետն ինքը պառլամենտի ար-
ժանավոր անդամ լինելով, պառլամենտի աչքի առաջ
հարստանում է: Բոլոր գավառապետները, նահանգա-
պետները կաշառակերներ են, վորոնք զանազան ըն-
տանեկան կամ ազգակցական կապերով կապված են
մինիստրներին և «Մուսավաթ» կուսակցությանն պա-
տասխանատու անդամների հետ:

Տեղական դեմոկրատական ու լիբերալ թերթերի
ճնշման տակ վերջապես հեռացնում են ներքին գործե-
րի մինիստրին, փոխարինելով նրան նորով և ավելի
ազնիվով... Բայց հենց վոր նոր մինիստրը փորձում է
հեռացնելու ամենախոշոր ու չարամիտ կաշառակերնե-
րին, «Մուսավաթ» կուսակցությունը հենց իրեն՝ մի-

նիստրին է հեռացնում և պառլամենտում մեծ սկան-
դալ ստեղծում: Բանից դուրս է գալիս, վոր խոշոր կա-
շառակերներին մերկացնել՝ նշանակում է ամբողջ «Մու-
սավաթ» կուսակցությունը մերկացնել, վորովհետև այդ
«դեմոկրատական» կուսակցության բոլոր անդամները
ըստ յերևույթին նույն գործով են զբաղվում:

Ապա լսենք, թե ինչ է գրում ռեակցիոն «Իստի-
հադ» թերթը այս բոլոր կարգերի մասին. «Մինիստր-
ները կարծում են, թե յերկիրը կառավարելու իմաս-
տությունն ու ընդունակությունը կայանում է նրա-
նում, վոր ժանդարմական բռնկեցը իրենց ձեռքը գը-
ցեն, վոստիկանական ինտրիգներ սարքեն և կաշվե
պորտֆեներ ձեռք բերեն: Նրանց կարծիքով բավական
է պորտֆելը թևի տակ դնել, վոր կարելի լինի մինիս-
տրը կամ քաղաքական գործիչ դառնալ:» («Իստիհադ»
№ 9, 1919 թ.): Ապա նույն թերթի առաջնորդողում
կարդում ենք. «Այնպիսի պայմաններում, յերբ պաշ-
տոնների ու ծառայության վրա նայում են, վորպես
անձնական հարստացման միջոցի վրա, այդպիսի պայ-
մաններում մինչև անգամ պարագլուխների ոգտավետ
ձեռնարկությունները, յեթե այդպիսիք լինում են,
դարձյալ անոգուտ են անցնում է ժողովրդի շահերի
դեմ են գնում: Իսկ այդ բոլորին ել պիտի ավելացնել,
վոր մեզ մոտ վորոշակի քաղաքականություն չկա»:

«Իստիհադ» ռեակցիոն թերթը միայն մոռացել
է, վոր խան—բեկական իշխանությունն այդ քաղաքա-
կանությունը վարել չեր կարող, վոր այդ իշխանու-
թյան հիմքը դրված է կաշառքի, ստի, անձնական շա-
հերի, թալանի, բռնության վրա: Նա մոռանում է, վոր
այդ ամբողջ չինոֆիլական սխտեմը կարող է փոխել
միայն պետական մի ուրիշ սխտեմ, այն է՝ իսկական
ժողովրդական, բանվորա-գյուղացիական խորհրդային
իշխանությունը:

Վերաբերմունքը դեպի ազգային փոքրամասնությունները

Ունենալով բեկական կարգերը պահանջում ին արհամարական և դաժան վերաբերմունք դեպի ազգային փոքրամասնությունները: Նիկոլայի հնազանդ ստրուկները ազատվելով և տեր ու տիրական դառնալով, ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ նույն ըստրակական պրոցեսներն էին գործադրում:

«... Շամախու գավառի մալականները Հափաղանց հանդուգն և անհանգիստ վարք ունեն թե տեղական թուրք ազգաբնակչության վերաբերմամբ և թե գավառի աղմինիստրացիայի նկատմամբ» — գրում է գավառապետը:

Ահա թե ինչ վոճ ու լեզու են բանեցնում նախկին ստրուկները, վոր պատահմամբ տերեր էին դարձել:

Գերմանացի — կոլոնիատները պառլամենտին գրում են. «Տեղական իշխանությունների անգործունեություն շնորհիվ կոլոնիատների անձնական — ունեցվածքային ապահովությունը այնչափ վտանգված է, վոր իրենք կոլոնիատները ներկայումս բառիս բուն նշանակությունով հնարավորություն չունեն խաղաղ աշխատանքով զբաղվելու: Ամեն որ նրանք գտնվում են իրենց հողերի վրա, վոճրագործ տարրերի կողմից հարձակվելու վտանգի առաջ: Չնայած բազմաթիվ զանգատներին ու խնդիրներին, այդ վոճրագործ տարրերի դեմ տեղական իշխանությունները վոճ մի ելական միջոց չեն ձեռք առնում»: (կոլոնիատների ներկայացուցիչ Կունի գեկուցումը):

Հայերի մասին արդեն ավելորդ է խոսել. նրանց նկատմամբ «եյական միջոցներ» էին ձեռք առնվում...

Ջարդարաններ

Ազգամիջյան կոտորածն ու գրգռումները այն միջոցներն էին, վորոնց ոգնությունը խաները, բեկերն

ու կապիտալիստները հեղափոխական միջոցներով ցրում էին: Թուրք և հայ բանվորների մեջ խռովություններ գցել, հայ ու թուրք գյուղացիներին իրար դեմ գրգռել, գյուղերն ու քաղաքները հրի ու թալանի մատնել, տերրորի և ավերածությունների միջոցով հազարավոր բանվորներ ու գյուղացիներ կոտորել, — ահա այն հիմնական միջոցները, առանց վորի խան-բեկական ու բուրժուական պետական սխտեմը յուր տանել չի կարող:

Նույնպես, Արեշի գավառներում հայերին հարյուրներով կոտորում են, հրի մատնելով հայկական գյուղերը. Ղարաբաղում դահիճ Սուլթանովը նրանց հազարներով է վոճնաջնում: Իսկ դրան վորպես պատասխան՝ հայ-դահիճ դաշնակները նույն միջոցներն են գործադրում թուրքական գյուղերի նկատմամբ, թողնելով հարյուրավոր և հազարավոր անտուն անտեր վորեր ու այրիներ, մուրացիկներ ու հաշմանդամներ: Թե վորտեղ են առաջ կոտորած սկսել, վորտեղ ինչքան են սպանել, ինչպես են սպանել, — ահա թե ինչով էին ըզբաղվում դաշնակները, մուսավաթիստները, իտտիհագիստները, աշխատելով իսկությունը իրար հետեւել, կոտորելու գործում մեկը մյուսից առաջ անցնել, կոտորել ու թալանել: Դա մի ինչ վոր դժոխային խաղ էր, վոր վոճնաջնում էր ազգաբնակչության ուղիստավոր մասսաներին՝ մարդկություն թշնամիներին՝ բուրժուազիային ու կալվածատերերին ուրախություն պատճառելու համար: Պագրոմային գրականություն էր հրատարակվում, թերթերի եջերում դահիճները բացարձակ կերպով սպանությունների, կոտորածների ու ջարդերի կոչ էին անում:

Ահա թե ինչ են գրում ավանտյուրիստ-ջարդարանները իրենց թերթերում. «45 հազար թուրք գաղթականներ Ջանգեղուրում հայերի կողմից ավերված գյուղերից լցնում են Ղարաբաղի ուրիշ գավառները. նրանք իրենց մերկ մարմիններով ամենաճանր սպա-

վորութիւնն են թողնում. և այդ մասին վոչ վոք չի խոսում և չի դայրանում (և վոչ վոք իբր թե հայերին չի կոտորում, նրանց գյուղերը չի այրում, — այնպես չէ՞ դահիճ. Մ. Կ.). իսկ յերբ Շուշու շրջակայքի թուրք ազգաբնակչութիւնը քաղաքում ծագած անկարգութիւնների ժամանակ, վոր իրենք հայերն եին սարքել, յուրայիններին ոգնութեան գնալիս ճանապարհին Դայ-բալիշեն գյուղում դիմադրութեան են հանդիպում և ավերում այդ գյուղը, առանց Ադրբեջանի իշխանութիւնների գիտութեան (չլինի՞ թե այդ մասին չի իմացել ջարդարար Մուլթանովը— Դաւաբադի գետերաւ-նահանգապետը. — Մ. Կ.), ապա այդ մասին ամբողջ աշխարհն ի վեր գոռում են»:

Ահա թե ինչպիսի ջարդերի են կոչ արել այդ սրբիկաները, խաղալով հասարակութեան տակաւնների մութ բնազդների վրա: Ահա թե ինչպես են վառել վրեժի զգացմունքը, շովինիստական տրամադրութիւնները, պագրոմային բնազդները այդ «բարեբարները», «ժողովրդական հերոսները»: Ահա թե ինչպես են հանցավոր դուրս բերել հայ ազգաբնակչութեանը, իրենց և դաշնակների մեղքը գցելով հայ չքավոր գյուղացիութեան վրա: Իսկ այդ բոլորի հետեանքով յեղբայրը սպանել ե յեղբորը:

Բազմում, Ալյաթում և ուրիշ տեղերում հայկական ջարդեր են տեղի ունենում, յեղբայրական արյունը գետի նման հոսում ե, իսկ «կուլտուրական» յեւրոպացիները—անգլիացիները, վոր իրենց գաղութներում սովոր են ջարդերի, բավականութեամբ են շփում իրենց ձեռքերը, յերբ տեսնում են մարդկային հոսող արյունը:

«Ամեն ոք Շուշի են գնում անգլիական ավտոմոբիլները՝ կասկածելի բեռներով»—տեղական իշխանութիւնները հաղորդում են կառավարութեանը, հայտնելով դաշնակների նախապատրաստական աշխատանքի և այդ ստոր աշխատանքին անգլիացիների ցույց տված

ողնութեան մասին: Անգլիացիները ոգնում են թե մեկին և թե մյուսին, որհնելով այդ ջարդերը և ցինիկաբար խրախուսելով սպանութիւնները: Այդ յեղբայրասպան յերկպառակութիւններին և ջարդերին վերջ չեր լինի, յեթե իրենք մասսաները չվճռեյին այդ հարցերը, չկառուցեին իրենց կյանքը, չկազմակերպեին բան-վորա-գյուղացիական իշխանութիւն:

Մուսավաթիսներ, սեկեվիկներ յեւ դաւաճակներ իրար կսկսող եմ կոծում

Այս ավանտյուրիստներն ու մարդասպանները չբավականանալով ներքին ջարդերով և սպանութիւններով, այժմ ել կռիվներ են սկսում Անդրկովկասի ժողովրդների մեջ: Վրաստանը կռւում ե Հայաստանի դեմ, Հայաստանը կռւում ե Ադրբեջանի դեմ, իսկ Ադրբեջանի և Վրաստանի մեջ հարաբերութիւնները քանի գնում, ավելի ու ավելի են լարվում:

Մի որինակ բերենք, վորը լավ ցույց կտա, թե ինչպիսի «բարեկամական» հարաբերութիւններ են յեղել Ադրբեջանի և Վրաստանի մեջ:

Նոյ ժողդանիան հայտնում ե Ադրբեջանի կառավարութեանը վրացիների և ադրբեջանցիների մեջ սահմանի վրա տեղի ունեցած ընդհարումների մասին և առաջարկում ե «դիկի» դիվիզիան Կարայազից հեռացնել: Դրա հետ միաժամանակ նա սպառնում ե բռնի ուժով նրան զինաթափ անել:

Դադախի գաղառապետն ել Բազու ե հայտնում հետեյալը. — «500 հոգուց բաղկացած վրացական մի զորամաս, վոր գտնվում ե Մունգարի գյուղի մոտ, փորձել ե գրավել Խրամ գետի վրայի Կարմիր կամուրջը, վոր Ադրբեջանի և Վրաստանի մեջ սահման ե, բայց մեր պահակ թույլ չի տվել: Վրացական մի սպա զոնում ե Թիֆլիս, այդ մասին հայտնելու իր կառավա-

րությանը: Հնարավոր է, վոր Վրաստանի զորամասն այդտեղ ուժեղացնվի» և այլն:

Զաքարթալայի նահանգապետը յուր տեղեկագրի մեջ գրում է, թե ինքը վրացական զյուզերն Աւերբեջանին միացնելու նպատակով ակտիվ գաղտնի աշխատանք է տանում Վրաստանի թուրքերի մեջ, իսկ կառավարական «Ազերբայջան» թերթը գանգատվելով վրացիներին վրա, գրում է. — «Հազիվ դադարել են պատերազմական դործողությունները հայերի ու վրացիների մեջ Բորչալուի շրջանի համար, և Վրաստանի կառավարությունն արդեն վորոշ իրավունքներ է ներկայացնում Զաքարթալայի շրջանի վերաբերմամբ: Այդ շրջանին վերաբերող գործերն ու դոկումենտները, վոր մի ժամանակ գտնվել են Թիֆլիսում, Ադրբեջանի կառավարությանը չեն հանձնվում» («Ազերբայջան», 1919 թ. № 8):

Դրա հետ միաժամանակ «Ազերբայջան» թերթը շատ լավ բնութագրում է Անդրկովկասում ստեղծված դրությունը. — «Ադրբեջանի և Հայաստանի ժողովուրդների մեջ գոյություն ունեցած դարավոր բարեկամությունը քանիցս վտանգի առաջ է յեղել կանգնած միայն սահմանագծային հարցերի շուրջը ծագած թյուրիմացությունների պատճառով:

Յիվ իսկապես այդ հարցը շատ լուրջ կողմեր ունի: Այդ յերկու կառավարությունների ձգտումները խիստ տարբերվում են այդ պետությունների ձգտումներից: Այդ կառավարությունների նպատակները չափազանց ակնհիշ են. նրանցից ամեն մեկը աշխատում է գրավել մյուսի հողը, պատճառաբանելով գանազան տնտեսական ու ռազմագիտական նկատառումներով և ամենևին հաշվի չնստելով ընդհանուր դեմոկրատական և բարոյական սկզբունքների հետ» (միայն պարոնայք մուսավաթիստներ, դուք լուրը եք ձեզ այդ «պատվավոր» դաշնակ մենչևիկական ընտանիքից հանում: պատմությունը ձեզ ընդմիջա իրար հետ կապել է. — Մ. Կ. ,

(«Ազերբայջան» թերթի 1919 թ. հունվար ամսի № 6 ի առաջնորդով): Լավ եք խոսում, պարոնայք, բայց մենք մի քիչ կավելացնենք դրան:

Ամենից շատ վախենալով պրոլետարական հեղափոխությունից և նրա վճռական արշավանքից, դուք ամեն կերպ աշխատել եք մասսաների ուշադրությունը հետ դարձնել հեղափոխական շարժման հարցերից, իրենց դասակարգային շահերից և սահմանափակվել են ընդհարումներ սարքելով, դուք արհեստական կերպով շովինիզմ ու ազգամիջյան կոտորածներ եք ստեղծել:

Մուսավաթիստները, մենչևիկներն ու դաշնակները — այդ գայլերը գառան մորթում, վոչ միայն ավերել են Անդրկովկասի գյուղացիության տնտեսությունը, այլև միշտ պատրաստ են յեղել կատաղի կերպով իրար կոկորդ կոծելու:

Այդ ֆասատուների ջանքերով Անդրկովկասը վեր է ածվել միշտ գործող հրաբխի, վորը պատրաստ է յեղել ամեն մի բուսելու մարդկային արյունով վողդելու մեր դաշտերը, քաղաքներն ու գյուղերը:

Միջազգային փաղափսկանությունը յեվ մուսավաթախախ Ադրբեջանի «ինքնուրույնությունը»

Ադրբեջանի անուժ, վողորմելի, վախկոտ մինիստրները ծուռն են չոքում տաճկական փաշաների, անգլիական Ֆելդֆերելների և դենիկինյան դերժիմորդների առաջ. քննում են դրանց բոլորի առաջ և իրանց «մինիստրական» ամբողջ ժամանակը անցկացնում ոտարյերկրյա ներկայացուցիչների ընդունարաններում: Տաճկական զենեհալները լցնելով ամբողջ Ադրբեջանը ավանտյուրիստներով, չավուշներով, դատարկապիտոներով, տակաճներով, համարում են այդ յերկիրն իրենց իսկական կալվածքը, կարգադրություններ են անում Ադրբեջանի բանվորների և գյուղացիների ու

նեցվածքի, տնտեսութեան և յերկաթուղագծերի վրա: Մինիստրները բողոքում են Ադրբեջանի «հերոս-փրկիչների» առաջ. «Մուսավաթը» հետևյալն է գրում ոսմանյան մինիստրութեանը. «Միջազգային իրավունքների տեսակետից անհանդուրժելի է բացառապես Ադրբեջանին պատկանող յերկաթուղագծերը զիջել ոտար-յերկրյա կառավարութեան»: Բանից դուրս է գալիս, վոր ոսմանյան գեներալները Ադրբեջանը համարելով իրենց մի նահանգը, նրա յերկաթուղագծերը հանձնել են գերմանացիներին: Ահա թե ինչպես են վարվել ու կարգադրութիւններ արել Ադրբեջանում նրա «փրկիչների» ու «հերոսները»:

Իսկ անգլիական միլորդները ծաղրում են մինիստրական այդ ոպերետային խումբը, հրձվելով նրանց վոլորմելիութիւննով, ապուշութիւննով, անկարողութեամբ և կլոունութեամբ:

Նրանք մերթ Ադրբեջանին նվիրում են ինքնուրույնութիւն, իրենց մահմեդականութեան «բարերարներ» ու «պաշտպաններ» հայտարարելով, մերթ Ադրբեջանը հանձնում են Դենիկինին, մերթ բաժանում են նրա շրջանները Հայաստանի և ուրիշների մեջ: Իսկ «մուսավաթիստները» միւրթ ծիծաղում են, մերթ «հրձվում», մերթ լալիս և զվարճութիւն պատճառում իրենց մեծ տերերին: Ահա մի որինակ նրանց արցունքներից ու բողոքներից:

«Ադրբեջանի մայրաքաղաքում նրա կառավարութեան և դաշնակից հրամանատարութեան աչքի առաջ այնպիսի փաստեր են կատարվում, վորոնք հազիվ թույլատրելի լինեն մի ուրիշ ինքնուրույն պետութեան մեջ:

Ինքնակոչ կամավորական բանակի հատուկ լիզարները, վոր բացարձակ մոնարխիստական նպատակներ ունեն և ձգտում են Անբաթան Ռուսաստանի նախկին սահմանները վերականգնելու, բացարձակ կերպով Բագվում զորամասեր են կազմում, մեծ ոռճիկներ տալով

կամավորներ են ընդունում և կազմակերպում են ամբողջ զինվորական վարչութիւններ, վորսնք ինչ վոր գրուպպաների վելիկոդերժալնի շահերին են ծառայում: Մեր կարծիքով դաշնակից հրամանատարութիւնը, վոր Ադրբեջանի կառավարութեանը լիակատար աջակցութիւն և խոստացել, այս անհրաժեշտ յերեւոյթի վրա պետք է ուշադրութիւն դարձնի»: («Ալիբրայջան» 1919 թ. № 14):

Վորքան վոլորմելի եք դուք, պարոնայք մինիստրնիր. և մինչև այժմ ել վոճրագործ ու լակեյութիւն անող «մուսավաթիստները» իրենց կապիտալներն ու կորցրած իրավունքները հետ ստանալու համար ելի զիմում են պարոնայք միլորդների բարենաճ ուշադրութեանը: Արասահմանում հրատարակվող իրենց թերթերում գովելով Ադրբեջանի հարստութիւնները—նալթը, բամբակը և այլն, և առատաձեռնութեամբ ժողովրդի այդ հարստութիւնների առևտուր հայտարարելով, նրանք մտածում են Ադրբեջանը դարձնել արևմտյան յեվրոպական արդյունաբերութիւնից կախված մի յերկիր և վերականգնել այն ժամանակները, յերբ հենց իրենց խոսքերով «մեր փողոցներում այնպիսի փաստեր են կատարվում, վոր հազիվ թե թույլատրելի լինեն ինքնուրույն Ադրբեջանում»:

«Մուսավաթիստների» քաղաքականութիւնը նրանց տիրապետութեան այդ անփառունակ շրջանում ճիշտ բնութագրել են իտտիհադիստները: Ահա թե ինչ է գրել նրանց թերթը. «Մուսավաթիստների տակտիկան և համակրութիւնները փոփոխվում են կախարդական գալաղանի մի շարժումով: մերթ նրանք դառնում են ֆեդերալիստներ՝ միացյալ Ռուսաստանի սահմաններում, մերթ ինքնուրույն անգլիասերներ են դառնում, մերթ տեսնում են տաճիկների մասին են ջերմ խոսքեր ասում, միայն, իհարկե, այն դեպքում, յերբ զգում են, վոր տաճիկները տվյալ մոմենտում ալելի մեծ ուժեր ունեն: Աչքերին թող փչելու համար, նրանք միշտ ա-

սում են, իբր թե դժգոհ են իրենց տերերից, բայց հենց վոր այդ տերերը ինչ վոր շտապ բան են պահանջում, ապա մի քիչ առուտուր անելով, միշտ կատարում են նրանց հրամանները: Իստիհադիստական թերթը մատնանշել է «մուսավաթիստների» դավաճանական տակտիկան տաճիկների նկատմամբ՝ նրանց լիակատար ջախջախման դժվարին մոմենտներին («Իստիհադ» թերթի № 24): Իսկ հարգելի պրոֆեսսոր Ալի-բեկ Հուսեյին Ջադեն Բագվում կայացած թուրքաբանական համագումարում յեղած ժամանակ մեզ հետ ունեցած անձնական զրույցում խորին համոզմունքով պատմում եր «մուսավաթական Ադրբեջանի» անգլիխասեր ներկայացուցչության գործունեությունը ու վոճրագործությունների մասին, ավանտյուրիստ Վ. Ի գլխավորությամբ:

Սովորելով իրենց տեր յեվրոպա ան իմպերիալիստներից ստի, ստորություն ու կեղծավորություն բոլոր ձևերը, նրանք խորհուրդ են տալիս Ստամբուլի իրենց ներկայացուցչին «միշտ և բոլորի հարցերին անվորոշ պատասխաններ տալ»:

Տվել են, արդյոք, նրանք անորոշ թե միանգամայն վորոշ պատասխաններ, միևնույն է. նրանք յեղել են և այժմ ել մնում են վորպես յեվրոպական կրոններ, վորոնք չնչին գնով գիշատիչ—իմպերիալիստների ձեռքում ծաղրածուների և դավաճանների դեր են կատարում:

Այդ մակերևները դեռ շարունակում ան Ադրբեջանը համարել իրենց ժառանգական կալվածքը և իրենց ունեցվածքները, ամարանոցները, տներն ու իրավունքները հետ ստանալու համար Ադրբեջանի ժողովրդի հողերն ու հարստությունները առաջարկում են Ֆեվրուպայի առևտրական գրասենյակներին: Սխալվում եք, պարոնայք: Բանվորները և գյուղացիները ձեզ դուրս են վռնդել մեր յերկրից: Ձեր առաջ դռները բնափշտ փակ են: Ձեզ մնում է միայն վողորմություններ հա-

վաքել Ստամբուլի, Լոնդոնի և Փարիզի գրասենյակներում, յերազել յերբեմնի «միխիստրական փառքի» մասին, ապաստան գտնել ոտարյերկրյա պաշտպանների բարեկործական տներում և լակեյական աշխատանքներից ստացած համեստ վճարներով մեկ-մեկ քեֆեր անել շանտաններում:

Քամեյլունություն անող «Մուսավաթը»

«Սահմանադրությունը մի գործարք է (սղեկա) հին հասարակարգի (ազնվական, ճորտատիրական, ֆեոդոլական և միահեծան) և լիբերալ բուրժուազիայի պատմական ուժերի միջև: Այդ գործարքի ռեալ պլանմանները, հին հասարակարգի զինուժների և լիբերալ բուրժուազիայի հաղթանակների չափը կախված է դեմոկրատիայի, լայն ժողովրդական մասսաների (և առաջին հերթին բանվորների) տարած հաղթանակից հին հասարակարգի ուժերի վրա» — ասել է հեղափոխության մեծ առաջնորդ Լենինը (հատոր XX, մաս I, յերես 372): Մուսավաթական պառլամենտը հենց այդպիսի գործարք եր, վորն այս կամ այն քաղաքական անցքերի ազդեցություն տակ փոխում էր յուր քաղաքական դեմքը. քամեյլոնի պես նա զանազան գույներ եր ստանում. մերթ բլոկներ կազմում մենշևիկների հետ, մերթ Իստիհադի հետ. իսկ սկզբում յուր տիրապետության առաջին տարին արձակելով ազգային խորհուրդը, վոր Ռասուլ-Ջադեյի ասելով «քիչ թե շատ ժողովրդական ներկայացուցչություն եր»՝ ամբողջ իշխանությունը հանձնում է ֆեոդալ Սան-Սոյակու կառավարությանը: Ռասուլ-Ջադեն բարձրաձայն հայտարարում է, թե «այն ուժերը, վորոնց կողմից սպասվում է միջամտություն մեր ներքին գործերին, ոտար չեն, այլ մեր սեփական ուժերն են»: Տեսնում եք, ռեակցիայից նա չի վախենում. դա «սեփական ուժեր են»: «Լիբերալիզմը (Ռասուլ-Ջադեյի նման պարոններ լի-

բերալիզմը.—Մ. Կ. դեմոկրատիայի ժողովրդական մասսայական շարժումից ավելի և վախենում, քան ռեակցիայից. ահա թե վորտեղից և առաջանում կապիտալի տնտեսական ուժի տեսակետից նրա դարմանալի անուժեությունը քաղաքականություն մեջ»։ Լենին հատոր XX, մաս 1, յերես 372)։

Մարդիկ պատրաստ են պառլամենտական սիստեմից ընկնելու խանական սիստեմի գիրկը. համապարօք շանյան անուղեղ աքաղաղ Ռասուլ-Ջադեյի կարծիքով ռեակցիան «իրենցն է», ֆուսս չունի։

Տաճիկ փաշաների առաջ քծնում, ստորանում են, իսկ ուղղահայտների գերիշխանի—տաճիկական սուլթանի առաջ ծռնկ են չոքում, սողում և համբուրում նրա ձեռքերն ու վոտները...

Արտակարգ դեպքերի պատվիրակության նախագահ լիազոր-մինիստր Թոփչիբաշևը գրում է. «Աստուծու վոգորմությունը ինձ հաջողվեց նպատակիս հասնել—տեսնել բոլոր մահմեդականների խալիֆին և տաճիկների փառիշահին։ Ձերդ մեծություն. մի քիչ առաջ դուք ընդունելով թուրքական փոքրիկ Ադրբեջանի պետության պատվիրակությանը, բարեհաճել էք ստելու «Ադրբեջանի թուրքերը իմ սիրելի զավակներն են» (ե՛լ չեն հարցնում ադրբեջանցիներին՝ արդյոք ցանկանում են նրանք արժանանալ այդպիսի «մեծ» պատվի.—Մ. Կ.)։ Մենք, ադրբեջանցիներս, միշտ անկեղծորեն և բավականությամբ հիշում ենք այդ մեծ պատիվը։ Ձեր մեծափառ թուլյությունը պատիվ ունեմ հավատացնելու, վոր Ադրբեջանի թուրքերը մի քանի դար կրելով ուսական լուծը, ստիպված են յեղել տանել բոլոր արհավիրքները, անարգարությունները և ստորացումները՝ միայն հանուն իսլամի, թուրք ժողովրդի, հավատի և ազգի։ Մենք, Ադրբեջանի թուրքերս, միշտ ցանկացել ենք և ցանկանում ենք ապրել բոլոր մահմեդականների խալիֆի, ոսմանների Փադիշահի և մեր Մեծ յեղբոր վոգորմածությամբ»։ Ինչպիսիք քծնու-

թյուն, լակեյություն և ստորություն։ Այդ դեմոկրատ պարոնները իրենք ել կցանկանային գոնե յերրորդական սուլթանիկներ լինել «փոքրիկ» Ադրբեջանում։ Իրենց դեմքը նրանք արագ կերպով փոխում են. բայց կանոնավոր քաղաքական դեմք ել չունենին։ Նրանց արտաքինը կարծես թե յեվրոպական է, մինչև անգամ յեվրոպական դիվանագիտության բոլոր ստորություններն ու խորամանկությունները մեծ բավականություն մը նրանք յուրացրել են. իսկ նրանց ուղեղները աշխատում են ինչպես միջնադարում, ամբողջ ժամանակ յերազելով վերականգնելու խանական կարգերն ու բարքերը։ Կարգին-սարգին պառլամենտ են կազմել յեվրոպական ճաշակով, «դեմոկրատիայով», պաղտի և ուղղակի ընտրություններով, իսկ պառլամենտի ներսում տեղի է ունենում բռնցքամարտ, կաշառքներ են վերցնում, աջ ու ձախ ծախվում են, ամեն մի պատահական ֆելդֆեբելի, ամեն մի Ասադուլլանի, նույնիսկ ուսադիրները կորցրած ցարական սպայի են ծախվում. քաղցր ճառեր են արտասանում ազատության, ինքնուրույնության մասին, սոցիալիստ—համաձայնողականների նման պզգմունքով լի ճոճոսն ճառեր են ասում, իսկ իրենց քաղաքական հակառակորդներին սպանում են անկյունից՝ ըստ խանական սովորության (Մուսեի, Ալի Բայրամով)։ Պառլամենտի ամեն մի անդամի հետևը կանգնած եին տասնյակ ղոչիներ, վորոնք քայլում եին նրանց հետևից, և հսկում նորին պառլամենտական մեծություններին։

Այդ այսպես կոչված «յեվրոպացիները» տանն արդեն ըստ տաճիկական սովորության՝ բարձրի վրա չեն նստում, բայց սովորությունները ուժեղ կերպով պահպանում են. իրենց կանանց յեվրոպական ձևերով հագցնում են, բայց հնի նման քիթ ու պոռնագը ջարդում. փողոցում մինիստրի կնոջը ուղեկցում է վոստիկանը, այնքան պատվելի, ազդեցիկ կերպով, ըստ արժանվունի։

Ռասուլ-Չադեն, չնայած վոր Ադրբեջանի «փառք ու պարծանքն» եր, նրա «առաջնորդը», այն ել բավականին ճարտարախոս. ցարական և սուլթանական սըշ-չիկ Կարաբեկովը, վոր նույնպես «առաջնորդ» եր և նույնպես ճարտարախոս,—բայց և այնպես գավառները գնալիս խաների նման անպայման իրենց հետ վերցնում եին պրիստաֆներ և հարյուրավոր վոստիկաններ:

Ռասուլ-Չադեի ճամբան Սաչմասից մինչև Ղուբա ծածկել եին ծաղիկներով ու գորգերով—«մեծ առաջնորդին ազգաբնակչությունը հանդիպում ե»։ կաշառակեր գավառապետի հրամանով (մտրակն ե գործել!) խան Կարաբեկովին դիմավորում ե «ամբողջ» Ղարաբաղը. բոլոր մոլլաները ձիերը հեծած գնում են դիմավորելու,—գններալ-նահանգապետ բժիշկ Սուլթանովն ե հրամայել. այդ բժիշկը, բանից դուրս ե գալիս, վոչ միայն կարողանում ե հայերին կոտորել, այլև հյուրերին հանդիպել. այն ել այնպիսի հյուրի, ինչպիսին Կարաբեկովն ե (տես «Իտտիհադ» թերթի 1920 թ. № 19)։ Դրանք բոլորը՝ թե «առաջնորդները» և թե շարքային «մուսավաթիստներն» ու իտտիհադիստները պոռնկացած են թե խելքով և թե զգացմունքներով: Ներանք բոլորն ել ամբողջովին համակված են հին ֆեոդալական աշխարհայացքներով: Ահա թե ինչպիսի մարդիկ են «մուսավաթիստները» ըստ նրանց թերթերի («Ազերբայջան» թերթ), ըստ նրանց դեմոկրատական ծրագրի, ըստ նրանց խոսքերի ու յեղոյթների: Ադրբեջանի բանվորները 1920 թվին ցրելով նրանց պառլամենտը, ավանտյուրիստների, ղոչինների և ֆեոդալների այդ կամպանիային աշխարհիս չորս կողմն են քշել, հանուն ալլահի մուրացկանություն անելու առևտրական գրասենյակներում, խալիֆներին, կնյազների, շեյխուլ-խալաֆների մոտ:

«Իսսիհադ» կուսակցությունը.

«Իտտիհադ» կուսակցությունը ամենապրովակատորական, ամենառեակցիոն ու դավաճան կուսակցությունն ե: Բոլոր մուսուլմանների համախմբման մասին ցնորամիտ խնդիրների, ռեակցիոն-կղերական իդեոլոգիայի հետ միաժամանակ՝ իտտիհադիստները համարձակվում են խոսել «դեմոկրատիայի և ինտերնացիոնալի» մասին: Նման մարդկանց մասին Լենինը ասել ե հետևյալը.— «Այդ դեղատոմսը շատ հասարակ ե և վաղուց սիրված այնպիսի մարդկանց կողմից, վորոնք յերբեք իրենց կյանքում ինքնուրույն մտածելակերպ չեն ունեցել. նրանք ընդունակ են միայն վերլակել իրար հակառակ տեսակետների, խառնել մի տեղ և ցնել իրար հակառակ տեսակետներ, խառնել մի տեղ և ցնել մասի մասի բաժանել» (Լենին-հատոր XX, մաս I, յե-րես 209):

Ահա «Իտտիհադի» քաղաքական տեսակետները— «Իտտիհադիստը կարող ե և պետք ե մտածի միայն միացման մասին. իտտիհադիստը ուժերի համաձայն մուսուլմանների մեջ խռովություն չպիտի թույլ տա: Դրա մեջ ե այն կուսակցության դիտավոր անելիքը, վորը «Իտտիհադ»—միություն-անունն ե կրում: Մահմեդականությունը յուր ծագման որից մինչև այսօր յերբեք կանությունը յուր ծագման որից մինչև այսօր յերբեք վոչ մի նացիոնալիստական շարժում չի ունեցել. նա միշտ յուր ներսում յեղել ե կոսմոպոլիտ և ինտերնացիոնալիստական» («Իտտիհադ», 1919 թ. № 6, յե-րես 4):

Այդ ցնորամիտ, ռեակցիոն կուսակցությունը իրեն նպատակ ե դնում միացնելու բոլոր մահմեդականներին—յեզիպատացիներին արաբների հետ, տաճիկներին՝ դական չինացիներին կալմիկների հետ, տարբեր ազգայինների և ավղանների հետ, վորոնց տնտեսական և կուլտուրական շահերը յերբեք չեն զուգադիպել իրար: Դա ուղղակի տգիտություն ու անգրագիտություն ե: Այդ մարդիկ պատմությունն ուղղակի բացասում են:

Նրանք չեն հասկանում առանձին ժողովրդների կուլ-տուրական և տնտեսական զարգացման պատմական պրոցեսները, վորոնք իրենց հերթին բաժանված են հալածողների և հալածվողների դասակարգերի: Յեվրոպայում վոչ վոչ չի համարձակվում դնելու քրիստոնյաների միացման հարցը: Միայն հիմարներն ու ապուշները կարող են կարծել ու յերազել, թե իմպերիալիզմի շրջանում հնարավոր է խաչակրաց արշավանքների ժամանակը վերականգնել, ուրեմն է պատմության անիվը հետ շրջել:

«Իտտիհադիստների» կուսակցությունը Ադրբեջանի խոշոր բուրժուազիայի միությունն է—թաղիկների և Նադիկների միությունը՝ մուլաների և ռիզախանների հետ: Մախվոդ մուլան դարերի ընթացքում մեջիդում աղոթել է ցարի, յուր տիրոջ համար, ծառայել է Նիկոլային հավատով ու ճշմարտությամբ... Ռուսական հեղափոխությունը խորտակեց ցարին, և մուլան հանձինս Բագվի նավթային և ֆինանսական արքաների, ուրիշ տեր գտավ: Մուլան ծառայելով ցարին և ազնվականներին, այժմ փոխում է հովերը. այդ հին ստախոս-սրիկան սկսում է խոսել հեղափոխական լեզվով, վորպեսզի ավելի շուտ յուր նպատակին հասնի՝ ժողովրդին խաբի, վորպեսզի հանուն ալլահի Ադրբեջանի ժողովուրդը դարձնի պարոնայք թաղիկների և Կարաբեկովների ու այլոց հավատարիմ հպատակներ: Ահա թե ինչ լեզվով է խոսում մուլա-իտտիհադիստ դավաճանը. «Մահմեդական յեղբայրներ. անկեղծորեն վողջուններով այս ժողովը, յես համարձակվում եմ արձանագրել այն չափազանց կարևոր փաստը, վոր ներկա ժողովը անողոք ճշմարտությամբ համարձակ կերպով ապացուցում է աշխարհին իսլամական ինտերնացիոնալի գաղափարի այն խորությունն ու անկեղծությունը, վոր կտակել է մեր մեծ մարգարեն» (Իտտիհադ, № 20. յերես 2, մուլայի ճառը կոնֆերանսում, 1919 թ.): Ահա թե ինչ լողունգների տակ են «իտտիհա-

դիստները» ծածկում իրենց քաղաքական պահանջների իսկական իմաստը. նրանք կազմակերպում են մահմեդական ինտերնացիոնալ, այսինքն՝ բոլոր մահմեդական թաղավորների, բեկերի և բուրժուանների միությունը հոգևորականների, սեյիդների և ռիզախանների դեմ պայքարեղև համար: Ոգտվելով ազգաբնակչության մթությանմբ, նրանք իրենց դասակարգային շահերը թաղցնում են կրոնական ձևերի տակ:

Շահագործվածների մեծ պաշտպան համաշխարհային առաջնորդ Լենինն ասում է.— «Յեվ ինչքան վոր շատ տարածվի լուսավորությունը ժողովրդի մեջ, վորքան ավելի սոցիալիստական գիտակցությունը դուրս մղի կրոնական նախապաշարունները, այնքան ավելի ճոտ կլինի պրոլետարիատի հաղթանակի որը, այնքան ել ավելի շուտ կազատվեն բոլոր ճնշված դասակարգերը հալածանքից՝ ժամանակակից հասարակության մեջ» (Լենին, հատոր IV, յերես 78-79):

Սուղարկու, ժուլիկ և ավանտյուրիստ Կարաբեկովը. քանիցս ծախվել է ցարին ու սուլթանին, ոգտվելով ժողովրդի հետամնացությունից, աշխատում եր նրան ծախել արքաներին ու սուլթաններին... Ահա թե ինչպիսի «առաջնորդ» — պրովակատորներից է կադմված յեղել Ադրբեջանի պառլամենտը — մուլաների, ախունդների, ժուլիկների և բանկիրների այդ հավաքույթը:

Մահմեդականության միացման այդ կուսակցությունը (այսինքն՝ մահմեդական բանկիրների, բեկերի, արքաների և մուլաների միացումը մահմեդական բանվորների ու գյուղացիների դեմ) յուր թերթի համարյա ամեն մի յերեսում կրկնում է, թե նա կուսակցական տարաձայնությունների, «մահմեդական ընտանիքը» (բանկիրների) պառակտելու և կուսակցությունների բաժանվելու դեմ է:

Ապա տեսնենք ինչ է ասել ռուս քահանա Միտ-
րոֆանը՝ ռուսական պետական դումայում. «Մեր դու-
մայի գործունեությունը առաջին քայլերը ուղղված
եյին հենց այն բանին, վարպետի մենք ժողովրդի
կողմից ընտրված պատվավոր մեծերս այստեղ իու-
մայում հեռու մնանք կուսակցությունների բաժանվե-
լուց և հոգևորականության մի խումբ կազմենք, վորը
բոլոր կողմերը կլուսավորի յուր բարոյախոսության
տեսակետից»։ (Լենին, հատոր XI, յերես 250-268)։
Ահա թե մահմեդական հոգևորական-խառնահոգիստները
ինչպես են բառ առ բառ կրկնել իրենց ռուս յեղբայ-
րակից հոգեվորականների խոսքերը։ Բոլոր յերկրների
և կրոնների հոգևորականները բուրժուազիայի և կալ-
վածատերերի հետ միասնական ֆրոնտ են կազմում
բանվորների և գյուղացիների դեմ։

«Այլահը մեզ հետ ե» — ասում էին Բագվի նավ-
թային արքաներ — ֆեոդալ Նան-Նոյսկին և ժուլիկ Կա-
րաբեկովը։ «Այլահ-Ֆերիմ» — որոշում ու քնացնում
էին բանվորներին և գյուղացիներին։ Մակայն Լենինն
ասել է. «Վհչ, քո աստվածը — քո հոգեվորականների
դատարկ հեքյաթներն են. իսկ մեզ հետ՝ պատմության
որենքներն են. մեզ հետ է անխուսափելի ապագան. և
ինչ ել վոր դու չանես, կամ քո համախոհները չանեն»,
քո տեղը գերեզմանն է — պատասխանեցին Ադրբեջանի
բանվորները ժողովրդի արյունը ծծող սարդին և այ-
րեցին նրան համաժողովրդական տոնին — Ապրիլի 28-ի
օրը։

Դժվար չե ամեն բանվորի ու չքավոր գյուղացու
համար բաց անել «Խառնադի» ստերը, վորովհետև
խեղդելու և ճնշելու նրա բոլոր պլանները պարզ յե-
րևում են։ Ահա թե ինչ եին ասում այդ պնդաճակատ
ոճակցիտներներն ու դավաճանները՝ հեղափոխությունը
մոտենալու օրերին. «Այստեղ, Ռուսաստանում, վոր-
տեղ զարգացած է ֆաբրիկա-գործարանային արդյունա-
բերությունը յուր հարուստ առևտրական ապալարատով,

կա ուժեղ ազնվական դաս, վոր ծառայում է վորպես
հենարան գահի և քմահաճությների համար, — այնտեղ
մի կողմ կանգնած են յեղել չափազանց հարուստ բյու-
րոկրատիան, արխատկրատիան և բուրժուազիան, իսկ
մյուս կողմը՝ կիսաքաղց աշխատող և իրավազուրկ
հարյուր միլիոնանոց գյուղացիությունն ու բան-
վոր դասակարգը»։ («Խոտինադ», 1920 թ. № 20)։ Բա-
նից դուրս է դալիս, վոր մեզ մոտ, Ադրբեջանում «բա-
ցառությունը Բագվի, յուր փոքրթիվ բանվորական
մասսաներով՝ այնպիսի մի ժողովուրդ է ապրում, մի
վորը միատեսակ դրություն մեջ է գտնվում։ Այստեղ
կապիտալիստներ, ազնվականություն և շահագործող
դասակարգի ուրիշ խավեր չկան, իսկ յեթե քիչ թե
դասակարգի ուրիշ խավեր քանակություն, վո-
շատ կան ել, ապա վոչ այնպիսի քանակություն, վո-
րոնց դեմ կարիք լինեի պայքարելու»։ («Խոտինադ»,
1920 թ. № 20)։ Ահա թե ինչ լեզվով է խոսում բուր-
ժուազիան. — իբր թե Ադրբեջանում բոլոր գյուղացի-
ները (նրանք կազմում էին ազգաբնակչության 0,9 տո-
կոսը) ապրում են բավականություն ու հարուստ կյան-
քով, ինչպես խոյսկները, Ուսուբեկովները, Կարաբե-
կովները. իսկ Բագվի պրոլետարները (նրանց թիվը
«մեծ չե, այլ հարյուր հազար» — ինչպես յերևում է,
յերբ ձեզ ձեռնտու չե, դուք չեք կարողանում հաշվել,
յարոնայք բանկիրներ) վոչնչով չեն տարբերվում
նավթային արքաներից։ Բայց չե՞ վոր ռուսական կալ-
վածատերն ել հենց նույնն է ասել. «Իբր թե ռուսական
հասարակությունը «խորը դեմոկրատական բնույթ»
ունի, իբր թե Ռուսաստանում չկա այնպիսի բարձր
դասակարգ, վորը ունենար ուժեղ քաղաքական ծառա-
յություններ, հարստություններ և այլն. վորովհետև
մեզ մոտ ազնվականությունը ծառայող դաս է յեղել,
մեզ մոտ ազնվականության փառասիրություն», բացի դրա-
նից՝ նրա նյութական դրությունն ել խախտված է»։
(Լենին, հատոր XX, մաս 1, յերես 194)։

իրենց բնույթով ավազակներ են, վոչ միայն ուղղահավատ մահմեդականներ են, այլ և միաթամանակ ուղղահավատ սյունիներ ել են: Իրենց քաղաքական հայացքներով, իրենց ապուշ «գաղափարներով» նրանք գտարյուն մուսավաթիստներ են, վորովհետև «Մուսավաթից» բացի ել ինչ կուսակցության մեջ կարող են մտնել «ղոչիները, բեկերը, խանութպանները: Բայց սրանք պատկանում են սյունիների ազանդին և շիա-ների «Մուսավաթի» շարքերը մտնել չեն ուզում: Յեւ ահա հինց այս պատճառն ել ստիպել ե Նուխու, Աղ-դաշի և Զաքաթալայի սրիկաներին ստեղծել իրենց առանձին «Եհրար» կուսակցությունը:

Այս կուսակցությունը, իսկապես ասած վոչ մի ծրագիր ել չի ունեցել: Լենինը ասել ե, թե «բուրժուական կուսակցությունը վոչ հասկանում և վոչ ել մտածում և ծրագրի մասին» (Լենին, հատոր XX, մաս I, յերես 193): Սակայն նրանց լիդերների ասածներից քիչ թե շատ կարելի ե յեղրակացնել, վոր «Եհրարիստները» վոչ պակաս և վոչ ավելի նույն «մուսավաթիստներն» են:

«Ագրարային ռեֆորմների ասպարեզում» («Աղերբայան» 1919 թվի № 8 «Եհրար»-ի դեկլարացիան) «Եհրար» կուսակցությունը պահանջում ե վերցնել բոլոր կաբինետային ու կալվածատիրական հողերն ու բաժանել գյուղացիների մեջ: Հողի հետ գնման հարցը թողնել, վորպեսզի վճռի Սահմանադրի ժողովը: Այս կուսակցությունը լիովին պահանջում ե այնպիսի ամուր իշխանություն հաստատել, վորը կարողանա յերկիրը ծանր դրությունից հանել: Կուսակցությունը պահանջում ե նաև 8 ժամյա բանվորական որ, աշխատանքի պաշտպանություն, բանվորների ուսուցման և սանիտարական հարցերի կանոնավորումը . . . «Եհրար» կուսակցությունը պահանջում ե, վորպեսզի յուրաքանչյուր մինիստրություն զլուխ կանգնած լինեն մասնագետներ և ամբողջովին նվիրվեն իրենց գործին և այլն:

Ահա այս կուսակցության «գեմոկրատական» հրաշալիքները, վոր վոչ մի բանով չեն տարբերվում «Մուսավաթ»-ից:

Միթե միայն «Եհրարիստներն» են անաջ քաշել ամուր իշխանության հարցը: Կի վոր ընդհանրապես բոլոր բուրժուական դեմոկրատները, դրանց թվում նաև մուսավաթիստները յերազել են ամուր իշխանության, խաղաղության և կարգի մասին: Բուրժուական դեմոկրատիան իսկույն յերեսը շուռ տվավ հեղափոխությունից: Նրան սարսափեցրին Բազվի պրոլետարիատի շարժումն ու գյուղացիության հուզումները, և նա պատրաստ եր այսպես թե այնպես նույնիսկ ընդունելու Դենիկինի իշխանությունը, միայն թե հաստատ ու ամուր իշխանություն վերականգնվեր և հաջողվեր Բազվի պրոլետարիատին ամուր շղթաների մեջ դնել: Ահա թե ինչու այդ բուրժուական դեմոկրատներն առանձնապես սուր կերպով դնում են ամուր իշխանություն ստեղծելու հարցը:

Պառլամենտի մյուս ճրակցիաները

Խանութպանների, զոչիների, բեկերի և բանկիրների այդ ամբողջ «ազնիվ կամպանիան» դա՛ն ե կապել հայր Վասիլիի գլխավորությամբ «իսկական ռուսների միություն» և դաշնակցություն կուսակցության հետ:

Հայր Վասիլին յուր պառլամենտական «ծուխով» ձգտում եր դեպի «Միացյալ-Անբաժան Ռուսաստանը», մերթ քնդ մերթ վախկոտ կալվածատերերին վախեցնելով Դենիկինի և Կոլչակի անուններով: Իսկ «դաշնակները» «Մուսավաթի» հետ միացած, ըմբոստացած հայ ու թուրք չքավորների արյունն եին հոսեցնում ի փառս «Մեծ» Հայաստան և «Մեծ» Ադրբեջան ստեղծելու:

Ադրբեջանի աշխատավորները շատ լավ հիշում են, թե ինչպես այդ բեկերը, քահանաները, ժու-

լիկները, կաշառակեր-չինովնիկները և կուբինկայի գործտեսները կառավարում եին յերկիրը իրենց ծառաների, պրիստավների միջոցով, թալանելով, ճնշելով, հյուծելով և ավերելով մեր դաշտերն ու արտերը:

Մուսավաթական «մամուլի ագասության» մասին

Մուսավաթական միսիստություն մեջ հորց և բարձրացնվում «անկուսակցական» թերթ ստեղծելու մասին. դա ցույց և տալիս, թե ինչպես արձակ ու լրբորեն եին «մուսավաթիստները» նպաստում մամուլի «դեմոկրատական» «ազատությունը»: Ահա թե ինչ և ասվում այդ դեկուցագրի մեջ.— «Ազերբայջան» թերթը պետական թերթ և, նրա կարծիքը— Ազերբեջանի կառավարության կարծիքն է. նրա խոսքին ականջ են դնում վորպես կառավարության խոսքին. և այդ հանգամանքը միանգամից նրան ստիպում է չափազանց զգույշ լինել Ազերբեջանի շահերը պաշտպանելիս: Իսկ այդ «հանգամանքի համար հերթական խնդիր է դառնում Բազվում ուղևորեն լեզվով մի հատուկ ամենորյա թերթ հրատարակելու, հատկապես նվիրված Ազերբեջանի հանրապետության շահերին, առանց կուսակցության և ուղղության խտրության» (այսինքն՝ անկուսակցականության դրոշի տակ.— Մ. Կ.): Հապա մի նախցեք այն թերթի ծրագրին և դուք կհամոզվեք, թե ինչ հոտ է գալիս այդ անկուսակցականությունից. «Հրատարակել այն բոլոր նյութերը, վոր վերաբերում են հայ ու թուրք ազգաբնակչության ընդհարումներին, ինչպես Ազերբեջանի ներսում, այնպես էլ Կովկասի մյուս տեղերում. հրատարակել նույնպես այն բոլոր գոյությունները, վոր վերաբերում են հայերի կատարած բռնություններին Կովկասի թուրք ազգաբնակչության վրա»: Պայքար «միասնական դեմոկրատական ֆրոնտի» և «կոսմոպոլիտ պրոլետարիատի» դեմ:

Բավական են հենց այս յերկու կետերը, վորպեսզի մինչև անգամ ամենամիամիտ մարդը հասկանա, վոր խոսքն այստեղ ծրագրային և սև-հարյուրակային թերթի մասին և, վորը պիտի խռովություններ ցանի հայերի և թուրքերի մեջ և հալածի ու հետապնդի բանվորներին:

Ահա այդպիսի թերթերն են նյութական միջոցներ ստացել կառավարությունից: Ձեք վոր թերթ հրատարակելու համար խոշոր գումարներ են հարկավոր, վոր բանվորներն ու չքավոր գյուղացիները չունեն: Ահա թե ինչու բուրժուազիան հենց այդքան սիրով մամուլի «ազատություն» է տալիս, վորպեսզի այդ բանն ոգտագործի իր շահերի համար, դրամական միջոցներ տալով բացառապես սև-հարյուրակային թերթերին, բանվորներին զրկելով իրենց թերթերն ունենալու և այլն:

Իզուր չե լենինը հետևալը գրել.— «Պրոլետարական դեմոկրատիան միլլիոն անգամ ավելի դեմոկրատ է բուրժուական ամեն տեսակի դեմոկրատիայից, խորհրդային իշխանությունը միլլիոն անգամ ավելի դեմոկրատ է ամենադեմոկրատ հանրապետությունից: Այդ բանը միայն չնկատել կարող և կամ բուրժուազիային գիտակցորեն ծառայողը, կամ այն մարդը, վորը քաղաքականապես միանգամայն մեռած է և բուրժուական փոշոտ գրքերի մթության միջից չի տեսնում կենդանի կյանքը, վորը ամբողջովին, ծծված է բուրժուական-դեմոկրատական նախապաշարունակներով և հենց դրանով էլ որյեկտիվորեն իրեն բուրժուազիայի լակեյ և դարձնում» (Լենին—«Պրոլետարական հեղափոխությունը և ունենգատ կառվ կառուցվին»):

Բանվոր դասակարգը

Բանվոր դասակարգը սկսում է բուծել յուր ծանր վերքերը, վոր ստացել էր 1918 թվին բուրժուա-

լիկները, կաշառակեր-չինովները և կուբինկայի գործտեսները կառավարում եին յերկիրը իրենց ծառաների, պրիստավների միջոցով, թալանելով, ճնշելով, հյուծելով և ավերելով մեր դաշտերն ու արտերը:

Մուսավաթական «մամուլի ազատության» մասին

Մուսավաթական միևնույնության մեջ հարց է բարձրացվում «անկուսակցական» թերթ ստեղծելու մասին. դա ցույց է տալիս, թե ինչպես արձակ ու լրբորեն եին «մուսավաթիստները» նպաստում մամուլի «դեմոկրատական» «ազատությանը»: Ահա թե ինչ է ասվում այդ ղեկուցագրի մեջ.— «Ազերբայջան» թերթը պետական թերթ է, նրա կարծիքը—Ադրբեջանի կառավարության կարծիքն է. նրա խոսքին ականջ են դնում վորպես կառավարության խոսքին. և այդ հանգամանքը միանգամից նրան ստիպում է չափազանց զգույշ լինել Ադրբեջանի շահերը պաշտպանելիս»: Իսկ այդ «հանգամանքի համար հերթական խնդիր է դառնում Բազմում ուղեսերեն լեզվով մի հատուկ ամենուրյա թերթ հրատարակելու, հատկապես նվիրված Ադրբեջանի հանրապետության շահերին, առանց կուսակցության և ուղղության խտրության» (այսինքն՝ անկուսակցականության դրոշի տակ.—Մ. Կ.): Հապա մի նախիցեք այն թերթի ծրագրին և դուք կհամոզվեք, թե ինչ հոտ է գալիս այդ անկուսակցականությունից. «Հրատարակել այն բոլոր նյութերը, վոր վերաբերում են հայ ու թուրք ազգաբնակչության ընդհարումներին, ինչպես Ադրբեջանի ներսում, այնպես ել Կովկասի մյուս տեղերում. հրատարակել նույնպես այն բոլոր դոկումենտները, վոր վերաբերում են հայերի կատարած բռնություններին Կովկասի թուրք ազգաբնակչության վրա»: Պայքար «միասնական դեմոկրատական ֆրոնտի» և «կոսմոպոլիտ պրոլետարիատի» դեմ:

Բավական են հենց այս յերկու կետերը, վորպեսզի մինչև անգամ ամենամիամիտ մարդը հասկանա, վոր խոսքն այստեղ ծրագրային և սև-հարյուրակային թերթի մասին է, վորը պիտի խռովություններ ցանի հայերի և թուրքերի մեջ և հալածի ու հետապնդի բանվորներին:

Ահա այդպիսի թերթերն են նյութական միջոցներ ստացել կառավարությունից: Ձեք վոր թերթ հրատարակելու համար խոշոր գումարներ են հարկավոր, վոր բանվորներն ու չքավոր գյուղացիները չունեն: Ահա թե ինչու բուրժուազիան հենց այդքան սիրով մամուլի «ազատություն» է տալիս, վորպեսզի այդ բանն ոգտագործի իր շահերի համար, դրամական միջոցներ տալով բացառապես սև-հարյուրակային թերթերին, բանվորներին զրկելով իրենց թերթերն ունենալու և այլն:

Իգուր չե լենինը հետևալը գրել.— «Պրոլետարական դեմոկրատիան միլիոն անգամ ավելի դեմոկրատ է բուրժուական ամեն տեսակի դեմոկրատիայից, խորհրդային իշխանությունը միլիոն անգամ ավելի դեմոկրատ է ամենադեմոկրատ հանրապետությունից: Այդ բանը միայն չնկատել կարող է կամ բուրժուազիային դիտակցողին ծառայողը, կամ այն մարդը, վորը քաղաքականապես միանգամայն մեռած է և բուրժուական փոշոտ գրքերի մթության միջից չի տեսնում կենդանի կյանքը, վորը ամբողջովին ծծված է բուրժուական-դեմոկրատական նախապաշարունակներով և հենց դրանով ել ոքյեկտիվորեն իրեն բուրժուազիայի լակեյ է դարձնում» (Լենին—«Պրոլետարական հեղափոխությունը և ռենեգատ կառլ Կաուցկին»):

Բանվոր դասակարգը

Բանվոր դասակարգը սկսում է բուծել յուր ծանր վերքերը, վոր ստացել էր 1918 թվին բուրժուա-

զիայից և նրա ազենաներից: Նա համոզվում ե, վոր բուրժուազիան պայքարում ե յուր արտոնությունների համար, ազգային ատելություն վառելով: Պրոլետարիատը տեսավ, վոր միայն բոլոր ազգությունների բանվորների միասնականության միջոցով կարելի ե ազատագրվել շահագործումից, ճնշումից և ազգային ստրկացումից: 1919 թվի մայիսյան գործադուլը տվավ, վոր Բագվի պրոլետարիատը արդեն պատրաստ ե չափվել թշնամու հետ:

Կոմկուլի համաադրեջանյան 1-ին համագումարում, վոր կայացավ Ապրիլյան հեղափոխությունից քիչ առաջ՝ արդեն պարզ եր, վոր Բագվի պրոլետարիատը յուր կուսակցության միջոցով կարողացել ե կապվել շատ գավառների հետ և այնտեղ յուր ղեկավարությամբ պատրաստել ե կալվածատերերի, բուրժուազիայի և կուլակների ատելի լծի խորտակումը: Ադրբեջանի բոլոր աշխատավոր խավերը հասկացել եին «հայրենիքի» և «ինքնուրույնության» մասին արտասանած այն քաղցր ճառերի իմաստը, վոր ասում եին աշխատավոր ժողովրդի կատաղի թշնամի Ռասուլ-Ջադեները, Կարաբեկովները, Թոփչիբաշևները և ուրիշները: Մուսավաթական Ադրբեջանը ամեն տեսակի քաղաքական ու տնտեսական դաշինք ե կապում ուրիշ ազգությունների բուրժուազիայի, Դենիկինի, անգլիական իմպերիալիստների, տաճկական սուլթանի հետ, վորպեսզի պահպանի իր իրավունքները, արտոնություններն ու կապիտալները:

1920 թվի ապրիլ ամսին մուսավաթական Ադրբեջանը ողբ ցնդեց խաղաղության և սապնի պղպջակի նման, վոր շինել եին Ադրբեջանի թշնամիների ստոր ձեռները: Վոչ թնդանութները վորոտացին, վոչ հրացանները կրակեցին, վորովհետև բուրժուազիան չկարողացավ գործի դնել աշխատավորներին վոչնչացնելու յուր դժոխային մեքենաները: Այդ «հերոսները» բանվորական սվիններն ու հեղափոխական զորազինները

տեսնելով՝ վախկոտությամբ փախչում են, իրենց հետ տանելով թալանած կարողությունը: Նրանք իրանց հետևը թողին քայքայված յերկիր, ավերված գյուղեր, կործանված տնտեսություն, անտուն-անտեր ազգաբնակչություն:

Գողերի, կաշառակերների ու թալանչիների այդ կամպանիան դուրս քշելով, Ադրբեջանի բանվորներն ու գյուղացիները իշխանությունը վերցրին իրանց ձեռքը և սկսեցին ստեղծագործական աշխատանք կատարել ու նոր կոլեկտիվ կյանք կազմակերպել: Ադրբեջանը սկսեց ազատ շունչ քաշել:

Դարերով յերկրի մարմինը ողակած շղթաները վերջնականապես շարդվեցին և ժողովուրդը խաղաղ աշխատանքի անցնելով, հանդես բերավ ստեղծագործական չտեսնված թափ:

Խորհրդային իշխանությունը

Խորհրդային իշխանությունը վորպես իսկական ղեմոկրատական իշխանություն, պետական աշխատանքի մեջ ե գրավել բանվորների և գյուղացիների ամենահետամնաց խավերին: Բուրժուական ղեմոկրատիային հակառակ, ուր պետությունը կառավարում են չինովնիկները, գողերը, բուրժուական ինտելլիգենցիան և կաշառակերները, — խորհրդային ղեմոկրատիան պետական ապարատի գլուխ ե կանգնեցրել բանվորներին և չունևոր գյուղացիներին, վորոնք ամենալավ պետական մարդիկն են դուրս յեկել: Ապացույցի համար վերցնենք 1926 թվի թվերը. «1926 թվին ամբողջ հանրապետության մեջ ցուցակագրվել են 1,076,183 ընտրողներ, վորից ընտրություններին ներկայացել են 629,995 հոգի, կամ 60,2 տոկոսը, այնինչ 1925 թվին ընտրություններին ներկայանալու տոկոսը հազիվ հասնում եր 40-ի»: (Կառավարության հաշվետվությունը խորհուրդների 5-րդ համագումարին):

Ըստ սեռի ընտրություններին ներկա են յեղել տղամարդ—ընտրողների 70,9 տոկոսը, կին—ընտրողների 42,2 տոկոսը: Հետևյալ թվերը ցույց են տալիս, թե գյուղական խորհուրդների առաջին անգամ ընտրված նախագահները ինչ տոկոս են կազմում:

1925 թվին	.	.	61 տոկոս
1926 թվին	.	.	37 տոկոս:

Յերկրորդ անգամ ընտրվածները

1925 թվին	.	.	19,8 տոկոս
1926 թվին	.	.	31,0 տոկոս:

Գյուղական խորհուրդների առաջին անգամ ընտրված նախագահների թիվը ավելի շատ է. այդ հանգամանքը ցույց է տալիս, վոր գյուղխորհուրդների աշխատանքների մեջ առաջ են քաշվում գյուղացիության նոր կադրեր:

Վերջապես մի քանի թվական տվյալներ բերենք 1926 թվի գյուղխորհուրդների անդամների սոցիալական կազմի մասին: Ամբողջ Ադրբեջանում գյուղխորհուրդների անդամների թիվը հասնում է 42,803 հոգու. դրանից ունևոր գյուղացիներ՝ 1567 հոգի—3,7 տոկոս. սակավաուժ գյուղացիներ՝ 19,820 հոգի—46,3 տոկոս. բանվոր անասուններ չունեցող գյուղացիներ՝ 10 հազար 598 հոգի—24,8 տոկոս. հարկից ազատված գյուղացիներ՝ 2217 հոգի—5,2 տոկոս, բանվորներ՝ 1371 հոգի—3,2 տոկոս. բատրակներ՝ 1874 հոգի—4,4 տոկոս. կուստարներ և արհեստավորներ՝ 919 հոգի—2,1 տոկոս. ծառայողներ և ինտելիգենտ աշխատավորներ՝ 4437 հոգի—10,3 տոկոս:

Այս բոլոր թվերը ցույց են տալիս, վոր պետական ապարատի գլուխը կանգնած են չունևորները, վոր տարեց տարի պետական աշխատանքի մեջ են գրավվում բանվորների և գյուղացիների նորանոր ուժեր: Վերջապես այս թվերը ցույց են տալիս խորհրդային

իշխանության ձեռք բերած այն մեծ նվաճումը, վոր պետական կյանքին մասնակից է դառել հետամնաց ու ճնշված կինը—թրքուհին:

Բանվորներն ու գյուղացիները կանգնելով պետական իշխանության գլուխը, ամենից առաջ ընդլայնում են կուլտուրական աշխատանքը, ավելացնում են դպրոցների և կուլտուրական հիմնարկությունների թիվը, վերակազմում են դպրոցները և հարմարեցնում նըրանց բանվորների և գյուղացիների կարիքներին: Իրենց անփառունակ տիրապետության ժամանակ մուսավաթիստները մատր մատին չեն խփել Ադրբեջանում լուսավորության գործն ընդլայնելու համար ամենաչնչին պայմաններն ստեղծելու: Խորհրդային իշխանությունը քառապատկել է դպրոցների թիվը: Դպրոցներում սովորողների թիվը հասել է 150,000-ի. դրանց 60 տոկոսը թուրքեր էր. մինչդեռ «Մուսավաթի» կառավարության ժամանակ սովորողների թիվը հաղիվ հասել է 40,000-ի, վորոնցից միայն 12,000-ն են թուրքեր յեղել: Բացի դրանից խորհրդային իշխանությունը համապատասխան հոդ է ստեղծել մոտ ապագայում ընդհանուր ուսուցումն տանելու համար: Այդ նախապատրաստական աշխատանքը կայացել է նրանում, վոր խորհրդային իշխանությունը հաստատվելուց հետո պատրաստվել են 783 ուսուցիչներ, վերանորոգվել ու կարգի են բերվել «Մուսավաթի» տիրապետության ժամանակ համարյա բոլոր ավերված դպրոցական շենքերը, նոր դպրոցական շենքեր են կառուցվել, խաների նախկին պալատները բացվել են հանձնվել են դպրոցներին և այլն:

Բացի դրանից ընդլայնվել է հրատարակչական գործը. վերջին յերկու և կես տարիների ընթացքում լույս է տեսել 1800 ավելի ռպագրական թերթ և 266 անուն հրատարակություններ: Բացվել են նոր մասնագիտական և մանկավարժական տեխնիկումներ: Աս-

տիճանաբար և սխտեմատիկ կերպով թուրքիզացիայի յեն յենթարկվում բարձրագույն դպրոցները:

Զե վոր ամին մեկը գիտի, վոր կուտուրայի, գիտության բարձր աստիճանի կարելի է հասնել միայն յերկիրը հիմնովին տեխնիքապես վերափոխելու և ինդուստրիալիզացիայի յենթարկելու միջոցով: Մեր յերկրի կուտուրայի արագ թափով բարձրանալը բացատրվում է վոչ միայն նրա կուտուրական նվաճումներով, անգորգիտությունը վերացնելով, այլ և նոր արդյունաբերական շինարարության անցնելով:

Տնտեսական ֆրոնտում ևս ունենք մեծ նվաճումներ: Անցյալ տարի մեր պատրաստած ապրանքները հետևյալ չափերով են աճել—բամբակագործական արդյունաբերության մեջ 50 տոկ., ծխախոտի՝ 57 տոկ., ալրաղացային արդյունաբերության մեջ 14 տոկ., ձկնարդյունաբերության մեջ 57 տոկ. և այլն:

Այդ բոլորը բացատրվում է նրանով, վոր արտադրությունը ռացիոնալիզացիայի է յենթարկվում, տեխնիքական սարքավորումը ավելանում և լավանում է, աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրանում է. արագ թափով մեքենայացման է յենթարկվում գյուղական տնտեսությունը. վերջին տարիներում գյուղացիներին մի քանի հարյուր տրակտորներ են տրվել. 1923 թ. գյուղացիներին հողը մշակող գործիքներ են տրվել 519 հատ, 1924 թվին—1721 հատ, 1925 թվին 5564 հատ. հնձող մեքենաներ 23 թվին տրվել են 68 հատ, 24 թվին—112 հատ, 1925 թ. 219 հատ. ցորեն մաքրող գործիքներ 23 թվին տրվել են 44 հատ, 24 թվին 99 հատ, և 26 թվին 399 հատ և այլն: Վերոհիշյալ թվերը ցույց են տալիս, թե ինչպիսի մեծ թափով է վերականգնվում գյուղական տնտեսությունը: Նույն թափով էլ առաջ է գնում յերկրի ելեքտրոֆիկացիան: Շուտով ավարտվում են Նուխու և Զուրնաբադի հիդրոէլեկտրակայանները. ծրագիր է կազմված կառուցելու 80,000 ձիու ուժի մի հսկայական հիդրոէլեքտրակայան, վոր

Ադրբեջանի տնտեսության մեջ հսկայական հեղափոխություն կառաջացնի:

Վերջապես նույն թափով էլ առաջ է դնում ազգաբնակչության կոոպերացումը: Կոոպերացիան յերկրի տնտեսական կյանքում շատ կարևոր դեր է կատարում և մասնավոր առևտուրը վոչնչացնում:

Ահա յերկրի ելեքտրոֆիկացիայի, տնտեսական վերասարքավորման և ազգաբնակչության կոոպերացման այդ հիմքերի վրա, Ադրբեջանը կամաց-կամաց, քայլ առ քայլ գնում է դեպի սոցիալիզմ, դեպի այն զվարթ ու լուսավոր կյանքը, վորի ժամանակ բռնություն, ճնշում և շահագործումն չի լինի: Պրոլետարիատի դիկտատուրան մեզ տանում է դեպի այն կոլլեկտիվ կյանքը, յերբ «պետական իշխանության միջամտությունը հասարակական բոլոր հարաբերություններում մեկը մյուսի հետևից՝ ավելորդ է դառնալու և վերջիվերջո դադարելու է: Մարդկանց կառավարելուն փոխարինելու է իրերի վրա կառավարելը և արտադրական պրոցեսսի կանոնավորումը: Պետությունը չի «վերացվելու», այլ ինքն իրեն մեռնելու է» (Ննգելս—«Անտի-Դյուրինգ»): «Հասարակությունը, վորը արտադրությունը կազմակերպում է արտադրողների ազատ և հավասար միությունների հիման վրա, պետական մեքենան կդնի այնտեղ, ուր այն ժամանակ նրա տեղը կլինի—հնությունների թանկարանում, ճախարակի և բրոնզե կացնի կողքին» (Ննգելս—«Ընտանիքի ծագումը»):

Ոորհրդային իշխանությունը ձգտում է այդ կյանքին, վորովհետև կոմունիստները պաշտարելով հանուն բանվոր դասակարգի մոտակա նպատակների և շահերի, միաժամանակ և հետապնդում են շարժման ապագան:

Բանվորների յեվ գյուղացիների թեմամիները արտասահմանում

Ցերկրի սահմաններից դուրս վոնդված մուսավաթիստները, խոտիհաղիստները ապաստան են գտնում ոտարյերկրյա գինետներում՝ իրենց յեվրոպական տերերի մոտ և կատաղի պայքար տանում բանվորների և գյուղացիների դեմ։ Նրանց ել վոչինչ չի մնում անելու։ Սորհրդային իշխանության առաջին տարին, յերբ դեռ նոր եր սկսել ձևակերպել պետական կյանքը՝ մուսավաթիստները փորձեցին թշկուռքից հարված հասցնելու բանվորներին և գյուղացիներին։ Կենտրոնացնելով իրենց վոճրագործ ուժերը և ողովելով մոլլանների ու մուսավաթական սպանների հասցրած ոգնությունից՝ բեկերն ու մուսավաթիստները հակա-հեղափոխական ապստամբություն բարձրացրին։

Վախկոտ ու արյունարբու գաղանը զգալով յուր անխուսափելի վախճանը՝ հարձակվում է մարդու վրա և աշխատում նրան գոնե վորեք միաս հասցնել... Մուսավաթիստների փորձը հենց դրան է նմանվում։ Զրգվելի, վոդորմելի, վախկոտ ու մահվան դատապարտված, մուսավաթիստը ատամները կրճատացնելով հարձակվում է չքավորների վրա։ Վաղորոք իմանալով իրենց քայլի անմտությունը՝ այդ ավանտյուրիստները բանվորների և գյուղացիների արյունն են թափում և վորպես կատաղի թշնամիներ՝ իրենց վրեժը լուծում։

Հակա-հեղափոխությունը աշխատավորների կողմից արժանի հակահարված է ստանում։ Զարդված բեկերը ստիպված են լինում մեկնելու արտասահման և ոտարյերկրյա ապաստաններում իրենց վիրավորված աղնվական զգացումների համար հանգստություն են վորոնում։ Նրանց մնում է միայն «հեռավոր յերկրներից» իրենց աղնվական զայրույթը, ատելությունն ու հայհոյանքները թափել անատամ բերաններից։ Բանկիրների մոտ կերածը արդարացնելու համար նրանք

լիրբ ամսաթերթեր են հրատարակում, վորտեղ տպագրում են ամեն տեսակի ստեր, առասպելներ ու պագրոմային հոդվածներ։ Ոտարյերկրյա բորսային գրասենյակներում այդ մակերևները առաջարկում են ծախելու Ադրբեջանի ժողովրդի բարիքը, նրա հարստությունները և ամեն կերպ աշխատում ինտերվենցիա սկսել Սորհրդային Ադրբեջանի դեմ։

Ոտարյերկրյա իմպերիալիստների, դաշնակների, մենշևիկների և սպիտակ-գվարդիականների հետ միասին ձեռք-ձեռքի տված՝ նրանք միասնական Փրոնտ են պատրաստում բանվորների և գյուղացիների դեմ և յերազում են հետ ստանալ իրենց կապիտալները, դոլարները և կալվածքները։ Հենվելով մոլլանների, ռեակցիոնիստների, խանութպանների և կուլակների վրա՝ նրանք ազգաբնակչության մեջ զղվելի ագիտացիա են մղում, խանութպաններից, ավանտյուրիստներից և զանազան տականքներից դավադրական կազմակերպություններ ստեղծում։

Սորհրդային իշխանությունը նոր գործարաններ ու ֆաբրիկաներ է կառուցում, ավարտում է Բագու-Ջուլֆա յերկաթուղագիծը, գյուղական տնտեսությունն է բարձրացնում, թուրքիզացիայի է յենթարկում բարձրագույն դպրոցները—ինչ վոր անում է խորհրդային իշխանությունը՝ ամեն մի քայլի առթիվ փսփսում են՝ բամբասում, չարախնդում. նոր առասպելներ են հնարում «կարմիր իմպերիալիզմի», ռուսացման մասին և այլն։

Այդ դավաճանները ամենից շատ վախենում են Ադրբեջանի վերածնվելուց։ Նրանք դատապարտում են ելեքտրոֆիկացիան և ինդուստրիալիզացիան, ամեն մի նոր սկսած գործի դեմ կազմակերպում են խավար ազգաբնակչությունը... Նրանց ուրիշ Ադրբեջան է հարկավոր։ Նրանք ծարավ են վերականգնելու բռնության, հալածանքի և խանական քմահաճոյքների ռեժիմը։

Նրանց ավելի շատ դուր ե գալիս անգրագիտությունը, խավարը, վորովհետև հետամնած ու խավար Ադրբեջանում միայն կարող են կառավարել պարոնայք Ռասուլ-Ջադեները, Կարաբեկովները ու Թոփչիբաշևները...

Բայց դարձ դեպի հինը այլևս չկա: Սաների, Բիդա-խաների, մոլլաների և տգետների Ադրբեջանը անցյալի գերկն ե ընկել: Անցել են այն ժամանակները, յերբ «հայրենիքի» մասին «քաղցր ու կրակոտ ճառերով աշխատում եին բաժան-բաժան անել պրոլետարիատը և նրա ուշագրությունը հետ պահել բուրժուազիայի արաքներին» (Լենինի խոսքերը, հատոր XX, մասն 1, յերես 415): Հոկտեմբերի համամարզկային ճշմարտությունը թափանցել ե յերեկվա ճորտի ուղղակի սրտի մեջ. այն ճորտի, վորն ուղղել ե յուր մեջքը, բարձրացրել գլուխը և ձգել մկանները: Յեվ վաճ նրան, ով միայն կիրորձի նորից կռացնել պողպատից ձուլած մեջքերը:

Հեղափոխության հրավառված արեգակը յերբեք չի խավարի:

Յեղրայրություն և հավասարության հիմքերի վրա ե կառուցված նոր Ադրբեջանը:

Յուր մարտիկների յերիտասարդ զորամասերը նա միացրել ե Ռուսաստանի պրոլետարիատի պողպատե շարքերին, վարը միջազգային պայքար ե սկսել յուր ազատագրման համար: Ադրբեջանի աշխատավորությունը բարձր բռնած պրոլետարական դրոշակը, ավելի ու ավելի առաջ կտանի իր համամարզկային գործը, Արևելքի հալածվածների սիրտը կվառի և կյանքի կկոչի նրա քնած զավակներին:

Պրոլետարիատը յուր սիրելի սոցիալիստական հայրենիքը—Ադրբեջանը տանում ե դեպի մեծ ապագան, յերբ նա մարզկության թշնամիների դեմ մղած վերջին վճռական պայքարում կարժանանա առաջին զորաշարքերից մեկը դառնալու, յերբ նրա զավակները կսկսեն

իրենց լուծման մտցնել կուլտուրայի և գեղարվեստի համաշխարհային գանձարանի մեջ:

Յուր գործով, ճշմարտությամբ ու գեղեցկությամբ՝ այդպիսի մեծ Ադրբեջանի ենք ձգտում մենք:





ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0397588

Գինը և 10 հոսք.

807

6208
LI
622392